

AVRUPA BİRLİĞİ İLE TÜRKİYE ARASINDAKİ GÜMRÜK BİRLİĞİNİN GÜNCELLENMESİNİN YÖNTEMİ VE USULÜ: AVRUPA BİRLİĞİ AÇISINDAN BİR BAKIŞ

İlke GÖÇMEN*

Özet

Türkiye ile Avrupa Birliği (“AB”) arasındaki gümrük birliği, çeşitli nedenlerle güncellenme ihtiyacı içindedir ve bu amaçla resmi müzakerelere konu olmak üzeredir. Bu çalışma, gümrük birliğinin güncellenmesinin “yöntemi” ve yöntemle ilgili “usulü” özellikle AB boyutuyla ve “tarım”, “hizmetler” ve “kamu ihaleleri” örnek alanları üzerinden incelemeyi amaçlamaktadır. Bu çalışma, hukuken ve siyaseten mümkün olduğu ölçüde, Ortaklık Konseyi Kararı yönteminin ve böylece AB açısından salt Konseyin nitelikli çoğunluk ile karar almasının sağlanmasının, özellikle birtakım AB üyesi devletin Türkiye karşısındaki olası negatif tutumları hesaba katılırsa, Türkiye açısından en uygun yol olacağını ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Türkiye ile Avrupa Birliği İlişkileri; Gümrük Birliğinin Güncellenmesi; Tarım, Hizmetler ve Kamu İhaleleri

Method and Procedure for Modernisation of the Customs Union between European Union and Turkey: A View from the Aspect of European Union

Abstract

The customs union between Turkey and the European Union (“EU”) is in need of modernisation for various reasons and therefore it is on the way to be subject of formal negotiations. This article seeks to examine the “method” and “procedure” dependent on this method for the modernisation of the customs union, especially from the aspect of EU and through sample areas of “agriculture”, “services” and “public procurement”. This article presents that, as long as possible both legally and politically, the method of Association Council Decision and thereby ensuring that regarding EU just the Council takes a decision with qualified majority, will be

* Doç. Dr., Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi, Avrupa Birliği Hukuku Anabilim Dalı.

** Makalenin Gönderilme Tarihi: 1 Haziran 2016, Kabul Edilme Tarihi: 24 Haziran 2016

the most appropriate route for Turkey, especially if the potential negative attitudes of some EU Member States against Turkey are taken into account.

Keywords: Turkey and European Union Relations; Modernisation of Customs Union; Agriculture, Services and Public Procurement.

Giriş

Türkiye ile Avrupa Birliği (“AB”)¹ arasındaki gümrük birliği, taraflar arasındaki ortaklık ilişkisi çerçevesinde 1995 itibariyle büyük ölçüde tamamlanmıştır. Ortaklık ilişkisi, 1963 imza ve 1964 yürürlük tarihli ve “çerçeve” nitelikli² Ankara Anlaşması temelinde,³ kâh uluslararası anlaşmalar⁴ kâh Ortaklık Konseyi kararları (“OKK”)⁵ aracılığıyla gelişimine imkân tanınarak, üç dönem üzerinden kurgulanmıştır. Buna göre ortaklık; hazırlık dönemi, geçiş dönemi ve son dönemden oluşur.⁶ Özetle hazırlık dönemi Türkiye’nin ekonomisini güçlendireceği,⁷ geçiş dönemi taraflar arasında bir gümrük birliğinin gittikçe gelişen şekilde yerleşeceği,⁸ son dönem gümrük birliği temelinde taraflar arasında ekonomi politikalarının koordinasyonunun güçlendirileceği⁹ zaman dilimini ifade eder. İşte Türkiye

¹ Türkiye ile Avrupa Birliği ilişkileri ile ilgili genel olarak bkz. Belgin Akçay & Sinem Akgül Açıkmeşe, eds, *Yarım Asrın Ardından Türkiye - Avrupa Birliği İlişkileri*, Turhan Kitabevi, Ankara, 2013; Tuğrul Arat & Çağrı Erhan, “AET’yle İlişkiler”, Baskın Oran, ed, *Türk Dış Politikası: Cilt I: 1919-1980*, 12th ed, İletişim Yayınları, İstanbul, 2006, s. 808–853; Tuğrul Arat & Çağrı Erhan, “AT’yle İlişkiler”, Baskın Oran, ed, *Türk Dış Politikası: Cilt II: 1980-2001*, 9th ed, İletişim Yayınları, İstanbul, 2006, s. 83–101; Tuğrul Arat & Sanem Baykal, “AB’yle İlişkiler”, Baskın Oran, ed, *Türk Dış Politikası: Cilt II: 1980-2001*, 9th ed, İletişim Yayınları, İstanbul, 2006, s. 326–365; Tuğrul Arat & Sanem Baykal, “AB’yle İlişkiler”, Baskın Oran, ed, *Türk Dış Politikası: Cilt III: 2001-2012*, 1st ed, İletişim Yayınları, İstanbul, 2013, s. 337–399; Mehmet Özcan et al, *Bundan Sonrası: Senaryo Analizleriyle Türkiye - AB İlişkileri*, USAK Yayınları, Ankara, 2010.

² Bu yönden Ankara Anlaşması bir çerçeve anlaşmadır. Tuğrul Arat, “Avrupa Birliği ile Türkiye Arasındaki İlişkiler ve Gümrük Birliğinin Yeri”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt: 44, 1995, s. 594.

³ Türkiye yönünden bkz. 11858 sayılı ve 17 Kasım 1964 tarihli Resmi Gazete. AET yönünden bkz. The Agreement establishing an Association between the European Economic Community and Turkey, signed in Ankara on 12 September 1963 by the Republic of Turkey and by the Member States of the EEC and the Community, and concluded, approved and confirmed on behalf of the Community by Council Decision 64/732/EEC of 23 December 1963 [1973] OJ C 113, 1.

⁴ Türkiye yönünden bkz. 1961 Anayasası md. 65, 1982 Anayasası md. 90. Avrupa Ekonomik Topluluğu (“AET”) yönünden bkz. AET Antlaşması (“AETA”) md. 228 ve 238.

⁵ Ankara Anlaşması md. 6, 22-25, 27-28.

⁶ Ankara Anlaşması md. 2.

⁷ Ankara Anlaşması md. 3.

⁸ Ankara Anlaşması md. 4.

⁹ Ankara Anlaşması md. 5.

ile AB, geçiş döneminin gerçekleşme şartları, usulleri, sıra ve sürelerini belirleyen Katma Protokol¹⁰ ve gümrük birliğinin son döneminin uygulamaya konmasına ilişkin 1/95 sayılı OKK¹¹ temelinde aralarında bir gümrük birliği tesis etmiştir.

Bu gümrük birliği, üzerinden yaklaşık yirmi yıl geçtiği şu noktada, Türkiye'nin AB'ye üyeliğinin hâlâ gerçekleşmemiş olması neticesinde, çeşitli nedenlerle¹² güncellenme ihtiyacı içindedir. Nisan 2014'te Dünya Bankası, Avrupa Komisyonunun finansmanıyla, "AB-Türkiye Gümrük Birliği Değerlendirmesi" raporunu yayımlamıştır.¹³ Bu rapor, kısaca, gümrük birliği ile ilgili iki ana mesele üstünde durmuştur. Bir yandan sistemik problemler mevcuttur, örneğin Türkiye, AB gümrük birliği ile ilgili alanlarda karar alırken buna katılmamaktadır.¹⁴ Diğer yandan gümrük birliği çağdışı kalmıştır, örneğin AB pek çok devlet ile söz gelimi tarım, hizmet ticareti ve kamu alımlarını içeren ticaret anlaşması bağlatılmaktayken¹⁵ gümrük birliği salt mal ticareti ile ilgili kalmıştır.¹⁶ İşte gümrük birliği, özellikle bu nedenlerle bir güncellenme ihtiyacı içinde bulunmaktadır.

¹⁰ Ankara Anlaşması md. 3, 4, 8 ve Ankara Anlaşması'na Ekli Protokol No: 1 – Geçici Protokol md. 1. Katma Protokol, 23 Kasım 1970 imza ve 1 Ocak 1973 yürürlük tarihindedir. Türkiye yönünden bkz. 13675 sayılı ve 22 Kasım 1970 tarihli Resmi Gazete. AET yönünden bkz. Additional Protocol signed on 23 November 1970, annexed to the Agreement establishing an association between the European Economic Community and Turkey, concluded by Regulation (EEC) No 2760/72 of the Council of 19 December 1972 [1972] OJ L 293, 1. Katma Protokol ve geçiş dönemi ile ilgili detaylar için ayrıca bkz. Rıdvan Karluk, *Avrupa Birliği ve Türkiye*, 7th ed, Beta Yayıncılık, İstanbul, 2003, s. 551–569.

¹¹ 1/95 sayılı Ortaklık Konseyi Kararı, 6 Mart 1995 imza ve 31 Aralık 1995 yürürlük tarihindedir. Avrupa Topluluğu ("AT") yönünden bkz. Decision No 1/95 of the EC-Turkey Association Council of 22 December 1995 on implementing the final phase of the Customs Union [1996] OJ L 35, 1. Gümrük birliği ile ilgili hukuki açıdan bkz. Arat, dn. 2, s. 587–606. Gümrük birliği ile ilgili uluslararası ilişkiler açısından bkz. Çınar Özen, *Türkiye-Avrupa Topluluğu Gümrük Birliği ve Tam Üyelik Süreci Üzerine Etkileri*, Ceylan Kitabevi, İzmir, 2002. Gümrük birliği ile ilgili ekonomik açıdan bkz. Sait M Akman, "Türkiye - Avrupa Birliği Gümrük Birliği İlişkisi ve Ortak Dış Ticaret Politikası", Belgin Akçay & Sinem Akgül Açıkmeşe, eds, *Yarım Asrın Ardından Türkiye - Avrupa Birliği İlişkileri*, Turhan Kitabevi, Ankara, 2013, s. 217–242.

¹² Gümrük birliğinde çözüm bekleyen sorular ile ilgili olarak bkz. Nurettin Bilici, *Avrupa Birliği ve Türkiye*, 6th ed, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2013, s. 160–161.

¹³ <<http://www.worldbank.org/en/events/2014/04/15/evaluation-of-eu-turkey-customs-union-report-launch#1>>, [Erişim Tarihi: 1 Haziran 2016.]

¹⁴ Bu hususta ayrıca bkz. Cemalettin Damlacı, "Yeni Nesil Serbest Ticaret Anlaşmalarının Türkiye - AB Gümrük Birliği İlişkisine Etkisi", Belgin Akçay, ed, *Türkiye - AB İlişkileri: Yeni Gündem*, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2014, s. 169.

¹⁵ Belirtilen alanlar ve Türkiye ile ilgili olarak bkz. *Ibid*, s. 171–173.

¹⁶ Bu meyanda serbest ticaret anlaşmalarının evrimi ile ilgili olarak bkz. *Ibid*, s. 161–163.

Türkiye ile AB arasındaki gümrük birliği, bu ihtiyaç çerçevesinde güncellenmek adına resmi müzakerelere konu olmak üzeredir.¹⁷ Ekonomi Bakanlığı'nın internet sitesindeki bilgilere göre¹⁸ 27 Nisan 2015'te Türkiye, gümrük birliğinin güncellenmesine ilişkin olarak Avrupa Komisyonu ile yürüttüğü teknik müzakereleri tamamlamıştır. 12 Mayıs 2015'te Türkiye, müzakerelerin çerçevesini belirleyen rapora resmîyet kazandırmıştır.¹⁹ 2017 yılının ilk çeyreği ile birlikte de Türkiye ile AB, aralarında resmi müzakerelere başlamayı planlamaktadır.

Bu çalışma, bu arka plandan hareketle, AB ile Türkiye arasındaki gümrük birliğinin güncellenmesinin hukuki boyutuna odaklanmaktadır. Nitekim bu güncelleme, hukuki açıdan ancak belirli bir yöntem çerçevesinde ve seçilen yöntem uyarınca takip edilecek belirli bir usul ile sağlanabilir. İşte bu çalışma, bu “yöntemi” ve yönteme bağlı “usulü” özellikle AB boyutuyla ve gümrük birliğinin güncellenmesinin tam boyutu henüz tam netlikle bilinir olmadığından “tarım”, “hizmetler” ve “kamu ihaleleri” örnek alanları üzerinden incelemeyi amaçlamaktadır. Bu çalışma, hukuken ve siyaseten mümkün olduğu ölçüde, OKK yönteminin ve böylece AB açısından salt Konseyin nitelikli çoğunluk ile karar almasının sağlanmasının, özellikle birtakım AB üyesi devletin Türkiye karşısındaki olası negatif tutumları hesaba katılırsa, Türkiye açısından en uygun yol olacağını ortaya koymaktadır.

Gümrük birliğinin güncellenmesine ilişkin olası yöntemler ve buna bağlı usuller aşağıda sırasıyla ele alınmaktadır.

Gümrük Birliğinin Güncellenmesinin Yöntemleri

AB ile Türkiye arasındaki gümrük birliği güncellenmek istenirse bu, hukuki açıdan ya “OKK” ya da “uluslararası anlaşma” ile olmak üzere²⁰ iki yöntemle gerçekleştirilebilir.²¹

Ortaklık Konseyi Kararı Yöntemi

OKK, gümrük birliğini güncellemenin ilk yöntemini oluşturur. Bu sonuca varmak adına Ortaklık Konseyi²² ilk olarak oluşumu, ikinci olarak

¹⁷ Gümrük birliğinin güncellenmesine yönelik önceki girişimler ile ilgili olarak bkz. *Ibid*, s. 169–170.

¹⁸ <<http://www.ekonomi.gov.tr/portal/faces/home/disiliskiler/ab/gumruk-guncellenme-sureci>>, [Erişim Tarihi: 1 Haziran 2016.]

¹⁹ <https://www.ekonomi.gov.tr/portal/faces/owResource.jspx?z=oracle.webcenter.doclib%21s8bba98ff_4cbb_40b8_bee_296c916a23ed%21UCM%2523dDocName%253AEK-222926%21%21>, [Erişim Tarihi: 1 Haziran 2016.]

²⁰ Benzer bir tespit için bkz. Arat, dn. 2, s. 594.

²¹ Konuyla ilgili olarak ayrıca bkz. dn. 19.

ilgili yetkisi ve üçüncü olarak da bu yetkiyi kullanımının sonuçları üzerinden kısaca ele alınacaktır.

Ortaklık Konseyi, oluşumu bakımından kısaca şöyle izah edilebilir. Ortaklık Konseyi, Ankara Anlaşması ile “ortaklık rejiminin uygulanmasını ve gittikçe gelişmesini sağlamak için” kurulmuş olup²³ bu nedenle çoğu kez ortaklık ilişkisinin “aslı” organı olarak nitelendirilmiştir.²⁴ Ortaklık Konseyi iki taraflı bir yapı içerir: Bir yanda Türkiye Cumhuriyeti hükümetinin üyeleri, diğer yanda AB üyesi devlet hükümetlerinin üyeleri ile Konseyin²⁵ ve Komisyonun²⁶ üyeleri bulunur.²⁷ Ortaklık Konseyi Başkanlığı, altı aylık süreler için sırasıyla Türkiye ve AB temsilcilerinden biri tarafından yapılır.²⁸ Ortaklık Konseyi, kendi içtüzüğünü yapmaya yetkili olup²⁹ 1/64 sayılı OKK ile kendi içtüzüğünü oluşturmuştur.³⁰ Ortaklık Konseyi üyeleri, bu içtüzüğün öngördüğü şartlarla kendilerini temsil ettirir.³¹

Ortaklık Konseyi, diğer yetkilerinin yanında,³² karar alma yetkisine sahiptir.³³ Bir ön tespit olarak belirtmek gerekir ki Ortaklık Konseyi, “[Ankara Anlaşması] ile verilen görevlerin sınırları içinde eylemde bulunan” bir organ olup³⁴ bu yönden “sınırlı yetki ilkesi”ne tâbidir.³⁵ Öyleyse Ortaklık Konseyi, Ankara Anlaşması ile verilmemiş bir yetkiyi kullanamaz. Ankara

²² Ortaklık Konseyi ile ilgili olarak ayrıca bkz. Hacı Can & Çınar Özen, *Türkiye-Avrupa Topluluğu Ortaklık Hukuku*, Gazi Kitabevi, Ankara, 2005, s. 87–107; Haluk Günüoğur, *Türkiye-Avrupa Birliği İlişkileri*, Avrupa Ekonomik Danışma Merkezi, Ankara, 2008, s. 114–128; Kamuran Reçber, *Türkiye - Avrupa Birliği Ortaklık Hukuku*, Dora Yayıncılık, Bursa, 2016, s. 20–29; Ercüment Tezcan, “Türkiye - Avrupa Birliği İlişkilerinin Ortaklık Boyutu: Hukuki Çerçeve”, Belgin Akçay & Sinem Akgül Açıkmeşe, eds, *Yarım Asrın Ardından Türkiye - Avrupa Birliği İlişkileri*, Turhan Kitabevi, Ankara, 2013, s. 53–57.

²³ Ankara Anlaşması md. 6.

²⁴ Örnek olarak bkz. Can & Özen, dn. 22, s. 87; Günüoğur, dn. 22, s. 114.

²⁵ ABA md. 13 ve ABİHA md. 237-243.

²⁶ ABA md. 13 ve ABİHA md. 244-250.

²⁷ Ankara Anlaşması md. 23/1. Bu meyanda Ortaklık Konseyi toplantıları ve AB üyesi devlet hükümetlerinin üyelerinin bu toplantılara katılımı ile ilgili tartışmalar için bkz. Günüoğur, dn. 22, s. 115.

²⁸ Ankara Anlaşması md. 24/1.

²⁹ Ankara Anlaşması md. 24/2.

³⁰ 1/64 sayılı OKK ile ilgili detaylar yönünden bkz. Can & Özen, dn. 22, s. 97–101; Tezcan, dn. 22, s. 54–55.

³¹ Ankara Anlaşması md. 23/2.

³² Ortaklık Konseyinin yetkileri ile ilgili genel olarak bkz. Günüoğur, dn. 22, s. 118 vd.

³³ Ankara Anlaşması md. 22.

³⁴ Ankara Anlaşması md. 6.

³⁵ Aynı yöndeki bir tespit için bkz. Hacı Can, “Türkiye - Avrupa Topluluğu Ortaklık İlişkisinin Hukuki Çerçevesi”, *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi*, Cilt: 3, Sayı: 1, 2003, s. 4155; Tezcan, dn. 22, s. 55. Bundan başka Ortaklık Konseyi, bu yönden AB kurumları ile karşılaştırılabilir. Bkz. ABA md. 13/2.

Anlaşması da, Ortaklık Konseyine ana hatlarıyla “dar” ve “geniş” yetki olarak betimlenebilecek iki türde yetki vermiştir.³⁶ Birincisi, Ortaklık Konseyi, dar yetkisi uyarınca “[Ankara Anlaşması] ile belirtilen amaçların gerçekleştirilmesi için” ve “Anlaşma’nın öngördüğü hâllerde” gerekli kararları alabilir.³⁷ Bu yönden Ortaklık Konseyinin karar alma yetkisi, Ankara Anlaşması ile olduğu kadar,³⁸ bu Anlaşmanın “ayrılmaz parçası”³⁹ Katma Protokol ile de öngörülmüş olabilir.⁴⁰ İkincisi, Ortaklık Konseyi, geniş yetkisi uyarınca “... ortaklık rejiminin gerçekleşmesi yolunda, Anlaşma amaçlarından birine ulaşmak için, âkit tarafların bir ortak davranışı gerekli görüldüğü takdirde, Anlaşma bunun için gerekli davranış yetkisini öngörmese bile” gerekli kararı alabilir.⁴¹ Öyleyse Ortaklık Konseyinin karar alma yetkisi, Ankara Anlaşması veya Katma Protokol ile açıkça öngörülme bile Anlaşma amaçlarından birine ulaşmak için ortak davranış gerekli görülürse de ortaya çıkar. Görüldüğü üzere hem dar hem geniş yetki, “amaçlar” vurgusuna yer vermekte olup bu yönden:⁴²

“Anlaşma’nın amacı, Türkiye ekonomisinin hızlandırılmış kalkınmasını ve Türk halkının çalıştırılma seviyesinin ve yaşama şartlarının yükseltilmesini sağlama gereğini tümü ile göz önünde bulundurarak, Taraflar arasındaki ticari ve ekonomik ilişkileri aralıksız ve dengeli olarak güçlendirmeyi teşvik etmektir.”

Bu arka plan ışığında Ortaklık Konseyinin karar alma yetkisinin, dar veya geniş yetkisinden hareketle, oldukça geniş bir alanı kapsadığı söylenebilir.⁴³

Ortaklık Konseyinin karar alma yetkisi, gümrük birliğinin güncellenmek istediği alanlardan “tarım”, “hizmetler” ve “kamu ihaleleri”

³⁶ Dar kapsamlı ve geniş kapsamlı yetkiler şeklinde benzer betimlemeler de yapılmıştır. Can & Özen, dn. 22, s. 91, 94; Işıl Özkan, “Türk Vatandaşlarının Avrupa Ülkelerine Giriş Hakkı ve Vize Sorunu”, *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt: 9, 2007, s. 420–421.

³⁷ Ankara Anlaşması md. 22/1.

³⁸ Örnek olarak bkz. Ankara Anlaşması md. 8; 23/3 ve 4; 27.

³⁹ Katma Protokol md. 62.

⁴⁰ Örnek olarak bkz. Katma Protokol md. 34; 36; 41.

⁴¹ Ankara Anlaşması md. 22/3. Krş. AB’nin İşleyişi Hakkında Antlaşma (“ABİHA”) md. 352. Bu meyanda ABAD’ın ABİHA md. 352 (önceki ATA md. 308) ile ilgili yorumu, Ankara Anlaşması md. 22/3’ün olası yorumu açısından yol gösterici olabilir. Örnek olarak bkz. Opinion 2/94 (Court of Justice) *Re the Accession of the Community to the European Human Rights Convention* [1996] ECR I- 1759.

⁴² Ankara Anlaşması md. 2(1). (*Vurgu* eklenmiştir.)

⁴³ Söz gelimi Bozkurt, Özcan ve Köktaş’a göre de Ankara Anlaşması md. 22/3’ten hareketle “Ortaklık Konseyine hazırlık dönemi sonrasında çok geniş yetkiler verilmiştir”. Enver Bozkurt, Mehmet Özcan & Arif Köktaş, *Avrupa Birliği Hukuku*, 6th ed, Yetkin Yayıncılık, Ankara, 2012, s. 392.

ile ilgili olarak örneklendirilebilir. Tarım yönünden Katma Protokol uyarınca, öz olarak, “Ortaklık Konseyi, Türkiye’nin ... Ortak Tarım Politikası tedbirlerini aldığı tespit ettikten sonra, tarım ürünlerinin Türkiye ve [AB] arasında serbest dolaşımının gerçekleşmesi için gerekli hükümleri tespit eder”.⁴⁴ Öyleyse Ortaklık Konseyi, “tarım” yönünden karar almakla açıkça yetkilendirilmiştir. Keza hizmetler yönünden yine Katma Protokol uyarınca, öz olarak, “Ortaklık Konseyi, ... âkit tarafların yerleşme hakkı ve hizmetlerin serbest edimindeki kısıtlamaları aralarında gitgide kaldırmalarında uygulanacak sıra, süre ve usulleri tespit eder”.⁴⁵ Öyleyse Ortaklık Konseyi, “hizmetler” yönünden de karar almakla açıkça yetkilendirilmiştir. Kamu ihaleleri yönündense tek düzenlemeyi içeren 1/95 sayılı OKK uyarınca “Ortaklık Konseyi, ... Tarafların karşılıklı olarak kamu ihaleleri pazarlarının açılmasının sağlanması için müzakerelerin başlatılması amacıyla bir tarih tespit edecektir”.⁴⁶ Nitekim Ortaklık Konseyi, AB ile Türkiye arasında hizmetlerin serbestleştirilmesi ve kamu ihaleleri pazarlarının karşılıklı olarak açılmasını amaçlayan müzakerelerin başlamasına ilişkin 2/2000 sayılı OKK kabul ederken AB Bakanlar Konseyi (tek başına), bunun için hazırladığı müzakere ilkelerini “[OKK] alınmasına yönelik” olarak belirlemiştir.⁴⁷ Öyleyse Ortaklık Konseyi, “kamu ihaleleri” yönünden karar almakla açıkça yetkilendirilmemiş olsa da geniş yetkisi üzerinden bu alanda karar alabilecektir.

Ortaklık Konseyi, bununla beraber, kararlarını ancak oy birliği ile alır.⁴⁸ Ortaklık Konseyi, iki taraflı bir yapı içerdiğinden⁴⁹ bir yanda Türkiye’nin, diğer yanda da (duruma göre)⁵⁰ AB üyesi tüm (şu an için 28) devletlerin yanı sıra AB’nin alınacak kararı benimsemesi gerekir. Öyleyse bir taraftan Türkiye tek başına,⁵¹ diğer taraftan da (duruma göre)⁵² AB üyesi devletlerden herhangi biri ya da AB adına Konsey veya Komisyon, Ortaklık Konseyinin alacağı bir kararı “veto” edebilir.⁵³ Dolayısıyla Ortaklık Konseyi, her ne kadar dar veya geniş yetkisi üzerinden oldukça geniş bir

⁴⁴ Katma Protokol md. 34(1). Ayrıca bkz. Ankara Anlaşması md. 11.

⁴⁵ Katma Protokol md. 41(2). Ayrıca bkz. Ankara Anlaşması md. 13 ve 14.

⁴⁶ 1/95 sayılı OKK md. 48.

⁴⁷ 2/2000 sayılı OKK Dibase (3).

⁴⁸ Ankara Anlaşması md. 23/3.

⁴⁹ Ankara Anlaşması md. 23/1. Genel olarak Ankara Anlaşması ve iki taraflı yapı ile ilgili olarak ayrıca bkz. Can, dn. 35, s. 37.

⁵⁰ Detaylı bilgi için bkz. Ortaklık Konseyi Kararı ile Güncelleme İhtimalindeki Usul, s. 16.

⁵¹ Bkz. Arat, dn. 2, s. 596.

⁵² Detaylı bilgi için bkz. Ortaklık Konseyi Kararı ile Güncelleme İhtimalindeki Usul, s. 16.

⁵³ “Veto hakkı” ile ilgili olarak ayrıca bkz. Tezcan, dn. 22, s. 55.

alandaki karar alma yetkisine sahipse bile aranan “oy birliği” nedeniyle bu kararları almak pratikte çok da kolay olamamaktadır.⁵⁴

Peki, Ortaklık Konseyi karar alırsa bu, ne tür neticeler doğurur? Ankara Anlaşması, bu yönden OKK ile ilgili özel ve Anlaşma ile ilgili genel tespitler yapmaktadır. Özel olarak, Anlaşmanın taraflarından “her biri, verilmiş [OKK’nın] yerine getirilmesinin gerektirdiği tedbirleri almakla yükümlüdür”.⁵⁵ Genel olarak, taraflar, “bu Anlaşma’dan doğan yükümlülüklerin yerine getirilmesini sağlayıcı her türlü genel ve özel tedbirleri alır” ve “Anlaşma hedeflerinin gerçekleştirilmesini tehlikeye düşürülebilecek her türlü tedbirden sakınır”.⁵⁶

OKK, bundan başka, AB ve Türkiye hukuk düzeninde farklı etkiye sahiptir. AB yönünden OKK’nın hükümleri, tıpkı Ankara Anlaşması’nın veya Katma Protokol’ün hükümleri gibi, yürürlüğe girişi ile birlikte “[Birlik] hukuku sisteminin ayrılmaz bir parçasını oluşturur”.⁵⁷ OKK, böylelikle AB hukukunun ilkeleri üzerinden etki kazanır: Kısaca belirtilirse öncelik ilkesi gereği, öz olarak, AB hukukunun bir parçası olarak OKK, ister önceki ister sonraki tarihli olsun, tüm ulusal hukuk karşısında öncelikle uygulanır ve kendisi ile çatışan ulusal hukuk kuralı bir kenara bırakılır, yani o olay yönünden uygulanmaz.⁵⁸ Uygun yorum ilkesi gereği, öz olarak, ulusal hukuk, mümkün olduğu ölçüde AB hukukunun bir parçası olarak OKK’ya uyumlu bir biçimde yorumlanır.⁵⁹ Doğrudan etki ilkesi gereği, öz olarak, OKK hükmü; “yeterince açık olma”, “koşulsuz olma” ve “takdir yetkisi bırakmama” koşullarını sağlıyorsa bireylere ulusal mahkemeler önünde ileri

⁵⁴ Bu meyanda Can ve Özen’e göre âkit tarafların sahip olduğu veto yetkisi, Ortaklık Konseyine tanınan kapsamlı karar alma ve uygulama yetkisinin fiiliyatta kullanılmasını engelleyici bir faktör olarak çıkmaktadır. Can & Özen, dn. 22, s. 100. Kabaalioğlu’na göre de bir üye devletin ortaklık ilişkisi ile ilgili olmayan konularda itirazda bulunarak ortaklık kurumlarının işleyişini zaman zaman durdurabilmesi üzücüdür. Haluk Kabaalioğlu, “Completion of the Customs Union and the Accession of Turkey to the European Union”, *The European Union in a Changing World –L’Union Européenne dans un Monde en Transformation, A Selection of Conference Papers, European Commission DG X, ECSA European Community Studies Association, Office for Official Publications of the European Communities, Luxembourg, 1998, s. 408.*

⁵⁵ Ankara Anlaşması md. 22/1. Konuyla ilgili olarak ayrıca bkz. Can, dn. 35, s. 40.

⁵⁶ Ankara Anlaşması md. 7. Krş. ABA md. 4(3). Ayrıca bkz. Tezcan, dn. 22, s. 47–48.

⁵⁷ Case C-192/89 (Court of Justice) *Sevince v Staatssecretaris van Justitie* [1990] ECR I-3461, paras 8–9.

⁵⁸ Örnek olarak bkz. Case 106/77 (Court of Justice) *Amministrazione delle Finanze dello Stato v Simmenthal SpA* [1978] ECR 629, para 21.

⁵⁹ Örnek olarak bkz. Case 157/86 (Court of Justice) *Mary Murphy and Others v An Bord Telecom Eireann* [1988] ECR 673, para 11.

sürülebilecek haklar tanır.⁶⁰ Devlet sorumluluğu ilkesi gereği, öz olarak, AB hukukunun bir parçası olarak OKK'nın ihlali nedeniyle zarara uğrayan bireyler, bu zararlarının karşılanmasına yönelik AB hukuku kaynaklı tazminat hakkına sahiptir.⁶¹ Türkiye yönünden⁶² OKK, Arat'ın belirttiği üzere, “uluslararası bir anlaşmaya dayanılarak kurulmuş ortak komitenin kararları olma özelliğinden öteye bir nitelik taşımaz” ve “bu kararların iç hukuk bakımından doğrudan bağlayıcı bir etkisi yoktur”, örneğin “Türk mahkemelerinin bu kararların içeriğini doğrudan doğruya uygulamaları söz konusu değildir”.⁶³ Öyleyse Türkiye, OKK hükmüne etki vermek için iç hukukunda gerekli düzenlemeleri ayrıca yapmalıdır.⁶⁴

Toparlanırsa Ortaklık Konseyi, her bir konu bakımından ayrıca değerlendirme yapmak gerekecek olmakla birlikte, karar alma yetkisi olduğu ölçüde, gümrük birliğini güncellemek yönünden karar alabilecektir ve bu bir yöntem olarak seçilirse böyle bir kararın etkileri AB ve Türkiye hukuk düzeninde farklı bir biçimde belirecektir. Gümrük birliği, bir de, uluslararası anlaşma aracılığıyla güncellenebilir.

Uluslararası Anlaşma Yöntemi

Uluslararası anlaşma, gümrük birliğini güncelleme için ikinci yöntemini oluşturur.⁶⁵ Bu yöntem çerçevesinde bir tarafta Türkiye, diğer tarafta da AB ve duruma göre⁶⁶ üyesi devletler, tıpkı âkit taraflar arasında bir ortaklık kuran ve geliştiren Ankara Anlaşması ve Katma Protokol gibi, bir başka

⁶⁰ Örnek olarak sırasıyla bkz. Joined Cases C-468/10 and C-469/10 (Court of Justice) *Asociación Nacional de Establecimientos Financieros de Crédito (ASNEF) (C-468/10), Federación de Comercio Electrónico y Marketing Directo (FECEMD) (C-469/10) v Administración del Estado* [2011] ECR I-12181, paras 50–55. Case 74/76 (Court of Justice) *Iannelli & Volpi SpA v Ditta Paolo Meroni* [1977] ECR 557, para 13.

⁶¹ Örnek olarak bkz. Joined cases C-178/94, C-179/94, C-188/94, C-189/94 and C-190/94 (Court of Justice) *Erich Dillenkofer, Christian Erdmann, Hans-Jürgen Schulte, Anke Heuer, Werner, Ursula and Trosten Knor v Bundesrepublik Deutschland* [1996] ECR I-4845, para 25.

⁶² Bu meyanda özel olarak 1/95 sayılı OKK'nın hukuksal niteliği ile ilgili bir çalışma için bkz. Kemal Başlar, “Gümrük Birliği ‘Anlaşması’nın (1/95 sayılı Ortaklık Konseyi Kararı’nın) Hukuksal Niteliği”, *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi*, Cilt: 4, Sayı: 1, 2004, s. 151–198. OKK'nın hukuksal niteliği ile ilgili ayrıca bkz. Can & Özen, dn. 22, s. 347 vd; Tezcan, dn. 22, s. 49.

⁶³ Arat, dn. 2, s. 597.

⁶⁴ Ayrıca bkz. Günüşur, dn. 22, s. 122–123.

⁶⁵ Bu meyanda söz gelimi Peers’a (1996) göre taraflar için en iyisi, Türkiye ve AB arasındaki ilişki daha fazla karmaşıklaşmadan ortaklığın “anayasal” tüm belgelerini tek bir anlaşmaya tedvin etmek olacaktır. Steve Peers, “Living in Sin: Legal Integration Under the EC-Turkey Customs Union”, *European Journal of International Law*, Cilt: 7, Sayı: 4, 1996, s. 428.

⁶⁶ Detaylı bilgi için bkz. Uluslararası Anlaşma ile Güncelleme İhtimalindeki Usul, s. 8.

uluslararası anlaşma aracılığıyla gümrük birliğini güncellemeye karar verebilir. Böyle bir uluslararası anlaşma, ilk olarak, âkit taraflar arasında bir “uzlaş”ı, ikinci olarak, her bir âkit tarafın, yani bir yanda Türkiye’nin, diğer yanda AB’nin ve duruma göre⁶⁷ üyesi devletlerin kendi anayasal kurallarına uygun olarak “onay” gerektirir. Yine böyle bir uluslararası anlaşma, AB yönünden yürürlüğe girişi ile birlikte “bağlayıcı”⁶⁸ ve “[Birlik] hukuku sisteminin ayrılmaz bir parçası” olacak⁶⁹ ve AB hukukunun ilkeleri üzerinden bir üst başlık altında bahsedilen etkileri kazanacaktır.⁷⁰ Türkiye yönünden⁷¹ böyle bir uluslararası anlaşma, 1982 Anayasası gereği “kanun hükmünde” kabul edilecek⁷² olup “Türk hukukunun bir parçası niteliğine sahiptir”⁷³ ve “Türk hukuk düzeninde ilkesel anlamda doğrudan etki doğurmasının yolu” açık olacaktır.⁷⁴

Öyleyse uluslararası anlaşma, OKK’nın yanı sıra veya OKK yerine, gümrük birliğini güncellemek yönünden bir başka yöntem olarak kullanılabilir olup bunun etkileri AB ve Türkiye hukuk düzeninde yine farklı bir biçimde belirecektir.

Buraya kadar gümrük birliğinin güncellenmesinin yöntemi üzerinde durulmuştur. Peki, seçilecek yöntem AB açısından nasıl bir usul ile izlenecektir?

Gümrük Birliğinin Güncellenmesinin Yöntemlerindeki Usul: Avrupa Birliği Açısından Bir Bakış

AB, AB ile Türkiye arasındaki gümrük birliği OKK ile güncellenirse başka, bir uluslararası anlaşma ile güncellenirse başka usul takip ederek ilgili yöntemi tamamlayacaktır. AB düzenlemeleri, usul ile ilgili olarak uluslararası anlaşma yönünden OKK’ya nazaran çok daha detaylı olduğundan inceleme uluslararası anlaşmalar ile başlatılacaktır.

Uluslararası Anlaşma ile Güncelleme İhtimalindeki Usul

Gümrük birliği bir uluslararası anlaşma ile güncellenecek olursa AB açısından ilk olarak AB’nin ilgili konuya ilişkin yetkisinin varlığı ve (varsa da) kategorisi tespit edilmeli, ikinci olarak izlenecek usul ortaya konmalıdır.

⁶⁷ Detaylı bilgi için bkz. Uluslararası Anlaşma ile Güncelleme İhtimalindeki Usul, s. 8.

⁶⁸ ABİHA md. 216(2).

⁶⁹ Bkz. ve karşı. *Sevince*, dn. 57, paras 8–9.

⁷⁰ “Ortaklık Konseyi Kararı Yöntemi” başlığı altındaki sondan bir önceki paragraf.

⁷¹ Genel olarak bkz. Can & Özen, dn. 22, s. 319 vd.

⁷² 1982 Anayasası md. 90/5. Ayrıca bkz. Günügür, dn. 22, s. 121–122.

⁷³ Tezcan, dn. 22, s. 49.

⁷⁴ *Ibid*, s. 50.

AB, yalnızca yetkisi varsa uluslararası anlaşma akdedebilecek olup bu, “açık” veya “zımni” bir yetkilendirme şeklinde bulunabilir. Nitekim kurucu antlaşmaya göre:⁷⁵

“Birlik; Antlaşmalar’da öngörüldüğünde veya bir anlaşmanın akdedilmesi, Birliğin politikaları çerçevesinde, Antlaşmalar’da belirlenen hedeflerden birine ulaşılması için gerekli olduğunda veya Birliğin hukuken bağlayıcı bir tasarrufunda öngörüldüğünde veya Birliğin ortak kurallarını etkileme ya da kapsamalarını değiştirme ihtimali taşıdığında bir veya daha çok üçüncü ülkeyle ya da uluslararası örgütlerle anlaşmalar akdedebilir.”

Öyleyse AB, dört ihtimal altında uluslararası anlaşma akdedebilecek, bir başka ifadeyle böyle bir yetkiye sahip sayılacaktır. İlk olarak, AB, Antlaşmalar açıkça öngörüyorsa uluslararası anlaşma akdedebilir. Diğer üç ihtimale göre ise AB, bir uluslararası anlaşmanın akdedilmesi: (i) AB’nin politikaları çerçevesinde Antlaşmalar’da belirlenen hedeflerden birine ulaşılması için gerekliyse, (ii) AB’nin hukuken bağlayıcı bir tasarrufunda öngörülüyorsa, (iii) AB’nin ortak kurallarını etkileme ya da kapsamalarını değiştirme ihtimali taşıyorsa o uluslararası anlaşmayı akdedebilir.

AB’nin uluslararası anlaşma yapma yetkisi, gümrük birliğinin güncellenmek istediği alanlardan “tarım”, “hizmetler” ve “kamu ihaleleri” ile ilgili olarak somutlaştırılırsa şu tespitler yapılabilir. Birincisi, tarım⁷⁶ ve hizmetler⁷⁷, AB’nin ortak ticaret politikası (ABİHA md. 207) kapsamında “açık yetki” içinde değerlendirilebilirken kamu ihaleleri, yine bu politika kapsamında⁷⁸ veyahut da en azından “zımni yetki” içinde kabul edilmelidir. İkincisi, bu alanlar, ortaklık ilişkisinin derinleştirilmesini temel alacağından, “ortaklık anlaşması” (ABİHA md. 217)⁷⁹ üzerinden de ele alınabilir. Bu yönden söz gelimi HS Kokott’a göre: “[ABİHA md. 217], Birlik ile üçüncü ülke arasında bir ortaklık kurmak gibi oldukça ileri giden bir adıma izin verdiğine göre, *a fortiori* (evleviyetle), hâlihazırda mevcut bir ortaklığı

⁷⁵ ABİHA md. 216(1).

⁷⁶ ABİHA md. 207(1). Ayrıca bkz. Opinion 1/94 (Court of Justice) *Competence of the Community to conclude international agreements concerning services and the protection of intellectual property* [1994] ECR I-5267, paras 29, 34.

⁷⁷ ABİHA md. 207(1). Krş. *Ibid*, paras 36–53.

⁷⁸ Buna yönelik olarak Komisyon kamu ihalelerini AB ticaret politikasının içinde ele almakta olup bu konu AB’nin yaptığı birtakım Serbest Ticaret Anlaşması içinde de yer almaktadır. İlgili bilgiler şu adresten bulunabilir: <<http://ec.europa.eu/trade/policy/accessing-markets/public-procurement/>>, [Erişim Tarihi: 18.12.2014.]

⁷⁹ ABİHA md. 217: “Birlik, bir veya birden çok üçüncü ülke veya uluslararası örgütlerle, karşılıklı hak ve yükümlülükler, ortak eylemler ve özel usuller içeren bir ortaklık kurulmasına ilişkin ortaklık anlaşmaları akdedebilir.”

modifiye etmek, genişletmek veya daha çok geliştirmek için olan *ad hoc* önlemler bakımından da hukuki dayanak olarak hizmet etmeye elverişli olmalıdır.”⁸⁰ Divana göre de: ABİHA md. 217, AB’ye genel geçer bir yetki vermez, ancak “[ABİHA]’nın kapsadığı tüm alanlar bakımından [AB]’yi üçüncü ülkelere yönelik taahhütlerini güvence altına almakta yetkilendirir”.⁸¹ Öyleyse AB, “tarım”, “hizmetler” ve “kamu ihaleleri” bakımından ABİHA md. 207 ve/veya 217 çerçevesinde yetkili gözükmektedir.

AB, uluslararası anlaşma akdetmekle yetkiliyse, öz olarak,⁸² ya münhasır yetkili olup tek başına ya da paylaşılan yetkiye sahip olup ancak üye devletler ile birlikte hareket eder. Münhasır yetki açısından ilk olarak, AB, belirli politika alanları bakımından bu alanların karakteristikleri gereği münhasır yetkili sayılmıştır. Bu alanlar; gümrük birliği, iç pazarın işleyişi için gerekli olan rekabet kurallarının oluşturulması, para birimi avro olan üye devletler için para politikası, ortak balıkçılık politikası çerçevesinde biyolojik deniz kaynaklarının koruma altına alınması ve ortak ticaret politikası konuları olarak belirlenmiştir.⁸³ İkinci olarak, AB, bir politika alanının karakteristiği otomatik olarak gerektirmese bile belirli koşullar altında dış ilişkileri yönünden münhasır yetkiye sahiptir.⁸⁴

“Bir uluslararası anlaşmanın akdedilmesi, Birliğin bir yasama tasarrufunda öngörülüyorsa veya Birliğin iç yetkisini kullanabilmesi için gerekliyse ya da Birliğin ortak kurallarını etkiliyor veya bunların kapsamını değiştiriyorsa Birlik, böyle bir anlaşmanın akdedilmesi konusunda münhasır yetkiye sahiptir.”

Öyleyse AB, üç ihtimal altında uluslararası anlaşma akdetmek yönünden münhasır yetkilidir: Bir uluslararası anlaşmanın akdedilmesi, (i) Birliğin bir yasama tasarrufunda öngörülüyorsa, (ii) Birliğin iç yetkisini kullanabilmesi için gerekliyse, (iii) Birliğin ortak kurallarını etkiliyor veya bunların kapsamını değiştiriyorsa.

AB, uluslararası anlaşma akdetmekte paylaşılan yetkiye sahipse ancak üye devletler ile birlikte hareket edebilir. Paylaşılan yetki, öz olarak, AB’nin dış ilişkileri yönünden yetkinin var olduğu, ancak münhasır olmadığı alanlar

⁸⁰ Case C-81/13 (Opinion of Advocate General Kokott) *United Kingdom v Council* [2014] ECLI:EU:C:2014:2114, para 89.

⁸¹ Case C-81/13 (Court of Justice) *United Kingdom v Council* [2014] ECLI:EU:C:2014:2449, para 61.

⁸² Bu meyanda örneğin Rosas ve Armati’ye göre ODGP hariç tutulmak üzere, AB’nin dış ilişkileri yönünden dört yetki kategorisi mevcuttur: münhasır, paylaşılan, paralel ve destekleyici yetki. Allan Rosas & Lorna Armati, *EU Constitutional Law: An Introduction*, 2d ed, Hart Publishing, Oxford, 2012, s. 244.

⁸³ ABİHA md. 3(1).

⁸⁴ ABİHA md. 3(2).

için söz konusu olup pek çok alanı içerir.⁸⁵ Bu hâl, nam-ı diğer “karma anlaşma” hâli, AB hukuku gereği AB ile üyesi devletler arasında “yakın işbirliği” gerektirir.⁸⁶ Nitekim yerleşik içtihat hukuku uyarınca:⁸⁷

“Bir anlaşma veya sözleşmenin konusunun kısmen [AB] kısmen de üye devletlerinin yetkisinde kaldığı aşıkârsa üye devletler ile [AB] arasında hem müzakere ve akdetme sürecinde hem de girişilen taahhütlerin yerine getirilmesinde yakın işbirliği sağlamak bir zorunluluktur. Bu işbirliği yükümlülüğü, [AB]’nin uluslararası temsilindeki birlik (teklik) gereksiniminden kaynaklanır.”

Bu noktada, bir de, AB’nin münhasır yetkisi ile paylaşılan yetkisinin uygulamadaki bulanıklaşan sınır çizgilerinden bahsetmek gerekmektedir. Zira üye devletler, Birliğin münhasır yetkisinde izleniminin verilebildiği alanlarda bile, uluslararası ilişkilere dâhil olabilmelerini zayıflatacak Birlik kapasitesini sınırlandırmaktadır.⁸⁸ Birincisi, bir uluslararası anlaşma baskın olarak AB’nin münhasır yetkisinde gözükebilecek bile karma anlaşma kullanılabilir.⁸⁹ İkincisi, üye devletler, AB’nin münhasır yetkisindeki alanlarda bile, müzakere ve uygulama sürecini kontrol altında tutmaya çabalamaktadır.⁹⁰

⁸⁵ Bkz. ABİHA md. 2(2) ve 4(1).

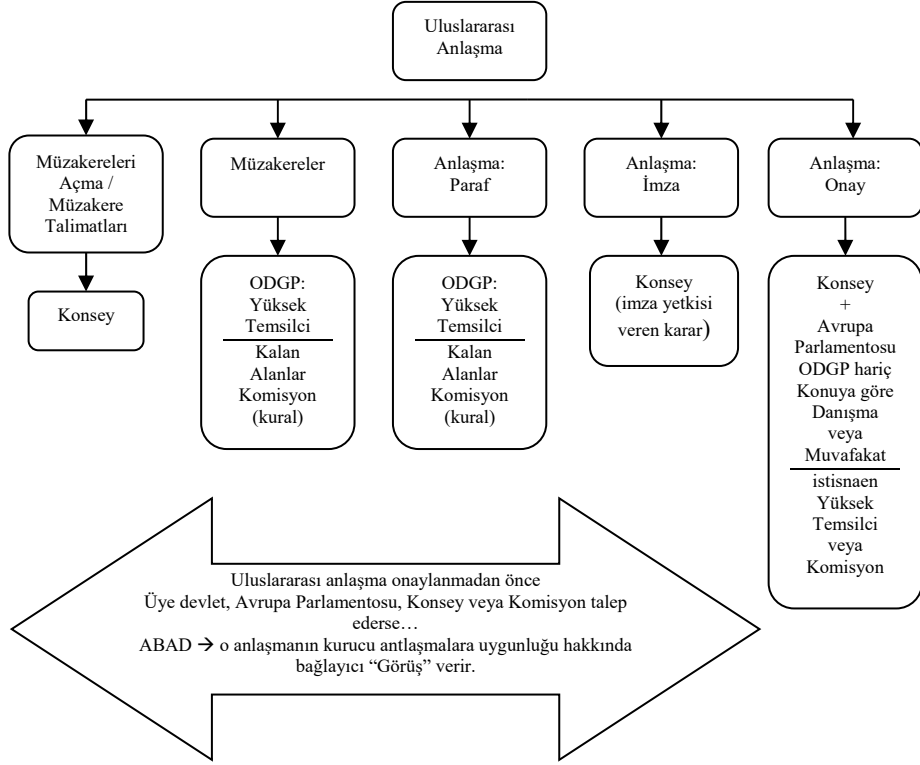
⁸⁶ Konuyla (karma anlaşmalar) ilgili daha detaylı bilgi için bkz. Panos Koutrakos, *EU International Relations Law*, 2d ed, Hart Publishing, Oxford, 2015, s. 161–206. Rass Holdgaard, *External Relations Law of the European Community: Legal Reasoning and Legal Discourses*, Kluwer Law International, the Netherlands, 2008, s. 147–164. Ivan Smyth, “Mixity in Practice - A Member State Practitioner’s Perspective”, Christophe Hillion & Panos Koutrakos, eds, *Mixed Agreements Revisited: The EU and its Member States in the World*, Hart Publishing, Oxford, 2010, s. 304–319. Marcus Klamert, *The Principle of Loyalty in EU Law*, Oxford University Press, United Kingdom, 2014, s. 183–207.

⁸⁷ Case C-246/07 (Court of Justice) *European Commission v Kingdom of Sweden* [2010] ECR I-3317, para 73.

⁸⁸ Damian Chalmers, Gareth Davies & Giorgio Monti, *European Union Law*, 2d ed, Cambridge University Press, Cambridge, 2010, s. 650.

⁸⁹ *Ibid.*

⁹⁰ *Ibid.*

AB'nin uluslararası anlaşma akdetme yetkisinin kategorisi, gümrük birliğinin güncellenmek istediği alanlardan "tarım", "hizmetler" ve "kamu ihaleleri" ile ilgili olarak somutlaştırılabilir. Birincisi, ana hatlarıyla bu alanlar, ortak ticaret politikasının (ABİHA md. 207) kapsamı içinde kaldığından⁹¹ AB'nin (dış) münhasır yetkisinde buldukları söylenebilir.⁹² İkincisi, bu alanlar, ortaklık ilişkisinin derinleştirilmesini temel alacağından, "ortaklık anlaşması" (ABİHA md. 217) üzerinden de ele alınabilir. Bu bakımdan Eeckhout'a göre ABİHA md. 217 "[AB]'yi [ABİHA]'nın kapsadığı tüm alanlar bakımından taahhüt üstlenmekte yetkili kıldığından"⁹³ ortaklık anlaşmasını saf AB anlaşmaları olarak akdedilebilecek şekilde

⁹¹ ABİHA md. 207(1).

⁹² ABİHA md. 3(1).

⁹³ Aynı yöndeki bir tespit için bkz. Koen Lenaerts & Piet Van Nuffel, *Constitutional Law of the European Union*, 3d ed, Sweet & Maxwell, London, 2010, s. 979.

tasarlamak çok fazla yaratıcı çaba ... gerektirmez".⁹⁴ Hartley'e göre de özetle ortaklık anlaşmasının "münhasır, paylaşılan veya destekleyici niteliği, yasama yetkisine uygulananlarla aynı ilkelere tabidir".⁹⁵ Öyleyse bu alanlar, özellikle ABİHA md. 217 md. 207 ile birlikte ele alındığında, AB'nin (dış) münhasır yetkisinde olarak değerlendirilebilir. Bununla beraber, bir üst paragrafta bahsedildiği üzere, uygulama açısından üye devletlerin tutumunu da izlemek gerekecektir.

AB, (ister münhasır ister paylaşılan olsun) dış yetkisi içindeki bir konuyla ilgili uluslararası anlaşma akdederken belirli bir usul izler.⁹⁶ Bir ön tespit olarak belirtmek gerekir ki ABAD, bir uluslararası anlaşma akdedilmeden evvel, talep üzerine o anlaşmanın Antlaşmalara uygunluğunu denetleyebilir.⁹⁷ Bundan ayrı, AB, Şekil 1'de görüldüğü gibi⁹⁸ bir süreç içinde uluslararası anlaşmayı tamamlar. Burada süreç ile ilgili genel çerçeve çizildikten sonra müzakere ve bağitleme işlemleri⁹⁹ detaylandırılacaktır.

AB, uluslararası anlaşma akdederken AB kurumları da belirli görevler yerine getirir¹⁰⁰ ve bu yönden Konsey, Komisyon (veya Yüksek Temsilci) ve Avrupa Parlamentosu açısından usulle ilgili genel çerçeve şöyle çizilebilir:

(i) Konsey, müzakerelerin açılması konusunda yetki verir, müzakere talimatlarını kabul eder, anlaşmaların imzalanması için yetki verir ve anlaşmaları akdeder.¹⁰¹ Konsey, bu usul boyunca şu oylama kurallarını takip eder:¹⁰²

- Konsey, kural olarak, bu usul boyunca nitelikli çoğunlukla hareket eder.
- Konsey, istisnai olarak, şu anlaşmalar ile ilgili olarak oybirliği ile hareket eder:

⁹⁴ Piet Eeckhout, *EU External Relations Law*, 2d ed, Oxford University Press, Oxford, 2012, s. 219. Mögele'ye göre de [ABİHA md. 217] "münhasır yetki" sayılmalıdır. Rudolf Mögele, "Art. 310 EGV", Rudolf Streinz, ed, *EUV/EGV Vertrag über die Europäische Union und Vertrag zur Gründung der Europäischen Gemeinschaft*, Verlag C. H. Beck, München, 2003, s. 2557-2558.

⁹⁵ Trevor Hartley, *The Foundations of European Union Law*, 8th ed, Oxford University Press, Oxford, 2014, s. 176.

⁹⁶ ABİHA md. 218, 207, 219. Bu yönden ana kural ABİHA md. 218 olmakla birlikte, 207. madde hükümleri saklı tutulmuş ve 219. madde de, 218. maddeye bir istisna olarak öngörülmüştür.

⁹⁷ ABİHA md. 218(11).

⁹⁸ Şekil 1: Uluslararası Anlaşmalar: Ana hatlarıyla Usul (ABİHA md. 218), s. 11.

⁹⁹ ABİHA md. 218(1).

¹⁰⁰ Bkz. Case C-327/91 (Court of Justice) *French Republic v Commission of the European Communities* [1994] ECR I-3641, para 28.

¹⁰¹ ABİHA md. 218(2).

¹⁰² ABİHA md. 218(8), 219(1), 207(4).

- Bir Birlik tasarrufunun kabulü için oybirliği gerektiren bir alanı kapsayan anlaşmalar,
- Ortaklık anlaşmaları,
- Üçüncü ülkelerle ekonomik, mali ve teknik işbirliğine ilişkin anlaşmalardan Birlik üyeliğine aday devletlerle yapılan anlaşmalar,
- AB'nin Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'ne katılımına ilişkin anlaşma,¹⁰³
- Üçüncü devletlerin paraları ile Avro arasındaki kur sistemi ile ilgili anlaşmalar,
- Ortak ticaret politikası ile ilgili olarak hizmet ticareti, fikri mülkiyetin ticari veçheleri ve doğrudan yabancı yatırım alanlarındaki bir anlaşma iç kuralların kabul edilmesi için oybirliği gerektiren hükümler içeriyorsa bu tür anlaşmalar,
- Kültürel ve görsel-işitsel hizmetlerin ticareti alanında Birliğin kültür ve dil çeşitliliğine zarar verme riski taşıyan anlaşmalar,
- Sosyal, eğitim ve sağlık hizmetlerinin ticareti alanında söz konusu hizmetlere ilişkin ulusal organizasyonu ciddi biçimde bozma ve üye devletlerin bu hizmetleri sunma sorumluluğuna halel getirme riski taşıyan anlaşmalar.

(ii) Komisyon veya yerine göre Yüksek Temsilci, kural olarak, müzakereleri yürütür.¹⁰⁴

(iii) Avrupa Parlamentosu, ortak dış ve güvenlik politikası hariç, ya muvafakat ya danışma çerçevesinde anlaşma akdedilmeden önce görüş sunar ve ortak dış ve güvenlik politikası dâhil olmak üzere, bu sürecin tüm aşamalarında ivedilikle ve tam olarak bilgilendirilir.¹⁰⁵

Müzakere ile ilgili olarak, kısaca, şu tespitler yapılabilir. Konsey, Komisyonun veya duruma göre Yüksek Temsilcinin tavsiyesi üzerine,¹⁰⁶

¹⁰³ Dahası bu anlaşmanın akdedilmesine ilişkin karar, üye devletler tarafından kendi anayasal kurallarına uygun olarak onaylandıktan sonra yürürlüğe girer. ABİHA md. 218(8).

¹⁰⁴ ABİHA md. 218(3).

¹⁰⁵ ABİHA md. 218(6, 10).

¹⁰⁶ ABİHA md. 218(3). Bu meyanda "tavsiye" tercihi bilinçli bir tercihtir, böylelikle "Konseye oldukça geniş bir manevra alanı bırakılmış olmaktadır". Ercüment Tezcan, *Avrupa Birliği Komisyonu*, Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kurumu, Ankara, 2007, s. 517. Bu meyanda "tavsiye" için bkz. ABİHA md. 288/5 ve "öneri" için bkz. ABİHA md. 293. ABİHA md. 288/5 uyarınca: "Tavsiye ve görüşler bağlayıcı değildir." ABİHA md.

müzakerelerin açılması konusunda yetki verir¹⁰⁷ ve öngörülen anlaşmanın konusuna bağlı olarak Birlik müzakerecisi veya müzakere heyetinin başkanını belirler.¹⁰⁸ Birlik müzakerecisi, kural olarak, ortak dış ve güvenlik politikasıyla ilgili anlaşmalar yönünden Yüksek Temsilci, kalan tüm konular yönünden Komisyondur.¹⁰⁹ Hatta ortak ticaret politikası söz konusuysa Komisyon mutlak Birlik müzakerecisidir.¹¹⁰ Konsey, müzakere talimatlarını kabul eder ve müzakereciye talimatlar verebilir.¹¹¹ Dahası Konsey, müzakerelerin istişare edilerek yürütülmesi gereken özel bir komite tayin edebilir.¹¹² Ortak ticaret politikası söz konusuysa Konsey bu konuya ilişkin özel bir komite atar.¹¹³

Bir uluslararası anlaşma, müzakeresi tamamlandıktan sonra sırasıyla paraf ve imza aşamalarından geçerek onay aşaması ile tamamlanır. Birincisi, Birlik müzakerecisi, uluslararası anlaşma ile ilgili müzakereler tamamlanınca taslak anlaşmanın metnini paraflar. Böylelikle o metin sabitlenmiş sayılır. İkincisi, Konsey, müzakerecinin önerisi üzerine,¹¹⁴ o anlaşmayı imzalar.¹¹⁵ Anlaşmanın imzası ile birlikte AB, uluslararası hukuk gereği o anlaşmanın hedefini ve amacını bertaraf edecek eylem veya eylemsizlikler ile iştiğal etmemekle yükümlü hâle gelir.¹¹⁶ Bundan başka Konsey, müzakerecinin önerisi üzerine,¹¹⁷ gerektiğinde imza ile eş zamanlı olarak o anlaşmanın yürürlüğe girmeden önce geçici olarak uygulanması ile

---

293 uyarınca da: “(1) Antlaşmalar uyarınca Konseyin Komisyonun önerisi üzerine hareket ettiği durumlarda, bu Antlaşma’nın 294. maddesinin 10 ve 13. paragrafları, 310, 312 ve 314. maddeleri ile 315. maddesinin 2. paragrafında belirtilen durumlar hariç, Konsey söz konusu öneride ancak oybirliğiyle değişiklik yapabilir. (2) Komisyon, Konsey harekete geçmediği sürece, bir Birlik tasarrufunun kabul edilmesine ilişkin usullerin her aşamasında önerisini değiştirebilir.”

¹⁰⁷ ABİHA md. 218(2 ve 3).

¹⁰⁸ ABİHA md. 218(3).

¹⁰⁹ Bkz. ABİHA md. 218, 207(3), 219(3); ABA md. 17(1).

¹¹⁰ ABİHA md. 207(3).

¹¹¹ ABİHA md. 218(3, 4). Müzakere talimatları ile 1049/2001 sayılı Tüzük (belgelere erişim) ile ilgili bir dava için bkz. Case T-331/11 (General Court) *Leonard Besselink v Council of the European Union* [2013] ECLI:EU:T:2013:419.

¹¹² ABİHA md. 218(4).

¹¹³ ABİHA md. 207(3).

¹¹⁴ Krş. ABİHA md. 218(3). Orada “tavsiye” / “*recommendation*” terimi geçiyorken burada “öneri” / “*proposal*” terimi geçmektedir. Ayrıca bkz. dn. 106 ve Tezcan, dn. 106, s. 517.

¹¹⁵ ABİHA md. 218(5). Bu madde ile ilgili bir uyuşmazlık için bkz. Case C-28/12 (Court of Justice) *European Commission v Council of the European Union* [2015] ECLI:EU:C:2015:282, paras 38–57.

¹¹⁶ Koutrakos, dn. 86, s. 146. (Koutrakos, bu tespiti yaparken 1969 tarihli Viyana Antlaşmalar Hukuku Sözleşmesi md. 18(a)’ya gönderme yapmaktadır.)

¹¹⁷ Bkz. dn. 114.

ilgili de karar alabilir.¹¹⁸ Üçüncüsü, Konsey, kural olarak, müzakerecinin önerisi üzerine, o anlaşmanın akdedilmesine ilişkin bir karar kabul eder¹¹⁹ ve Avrupa Parlamentosu, o anlaşmanın akdedilmesi kararı öncesi sürece bağlayıcı olan veya olmayan bir görüş ile katılabilir.¹²⁰

(i) Konsey, ilgili uluslararası anlaşma münhasıran ortak dış ve güvenlik politikası ile ilgiliyse Avrupa Parlamentosunun herhangi bir görüşünü almakla yükümlü değildir.

(ii) Konsey, eğer ilgili anlaşma:

- Ortaklık anlaşması,
- AB'nin Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'ne katılımına ilişkin anlaşma,
- İşbirliği usulleri öngörerek özel bir kurumsal çerçeve oluşturan anlaşma,
- AB açısından önemli bütçesel etkileri olan anlaşma,
- Olağan yasama usulünün veya Avrupa Parlamentosunun muvafakatinin gerekli olduğu özel yasama usulünün uygulandığı alanları kapsayan anlaşma ise

o anlaşmanın akdedilmesine ilişkin kararı, Avrupa Parlamentosunun muvafakatini aldıktan sonra kabul eder. Avrupa Parlamentosu ve Konsey, acil durumlarda muvafakatin verilmesi için bir süre belirleyebilir.

(iii) Konsey, diğer tür anlaşmalar söz konusuysa o anlaşmanın akdedilmesine ilişkin kararı Avrupa Parlamentosuna danıştıktan sonra kabul eder. Konsey, durumun aciliyetine göre Avrupa Parlamentosunun görüşünü vermesi için bir süre belirleyebilir. Konsey, bu süre içinde bir görüş verilmemesi durumunda ilgili kararı kabul edebilir.

Uluslararası anlaşma yöntemi bakımından usulü belirlemek için öncelikle hukuki dayanak belirlenmelidir.¹²¹ Zira hukuki dayanak,

¹¹⁸ ABİHA md. 218(5).

¹¹⁹ ABİHA md. 218(6). Komisyon ve yerine göre Yüksek Temsilci de, oldukça az sayıdaki birtakım idari anlaşmaları akdedebilir. Örnek olarak bkz. ABİHA md. 220. Bundan başka, Konsey, bir anlaşmayı akdederken, yapılacak anlaşma değişikliklerinin basit usulle veya söz konusu anlaşma ile kurulan bir organ tarafından kabul edilmesinin anlaşmada öngörüldüğü hâllerde, müzakereciye değişiklikleri Birlik adına onaylama yetkisi verebilir ve bu yetkilendirmeyi özel koşullara bağlayabilir. ABİHA md. 218(7).

¹²⁰ ABİHA md. 218(6).

¹²¹ Hukuki dayanak ile ilgili olarak ayrıca bkz. Dr Bart Van Vooren & Ramses A Wessel, *EU External Relations Law: Text, Cases and Materials*, Cambridge University Press, Cambridge, 2014, s. 138–188.

diğerlerinin yanında, “takip edilecek usulü belirlemekte alakalıdır” ve “[Birlik] yetkisinin kapsamı ve (münhasır veya paylaşılan) niteliği üstünde etki etmektedir”.¹²² Yerleşik içtihat hukukuna göre: “bir uluslararası anlaşmayı akdetmek için benimsenen de dâhil, bir [Birlik] önleminin hukuki temelini seçimi, yargısal denetime uygun nesnel etmenlere dayanmalı ve özellikle o önlemin amacı ve içeriğini içermelidir”.¹²³ Dahası “bir önlem çift yönlü amaç güdüyorsa veya çift yönlü bileşene sahipse ve bunlardan birisi ana veya baskın amaç veya bileşen, diğeri salt tesadüfi olarak tanımlanabiliyorsa o önlem, ana veya baskın amacın veya bileşenin gerektirdiği tek hukuki temele dayanmalıdır”.¹²⁴ Bununla birlikte “bir önlem, aynı anda, birbirinden ayrılamaz şekilde birbirine bağlı olan birden fazla hedefi güdüyor veya birden çok bileşene sahipse ve bunlardan herhangi biri diğere göre ikincil veya dolaylı değilse bu tür bir önlem, alakalı tüm hukuki dayanakları temel almalıdır”.¹²⁵

Uluslararası anlaşma yöntemi bakımından usul, özellikle Konseyin oylama kuralları ve Avrupa Parlamentosunun görüşü yönüyle, gümrük birliğinin güncellenmek istediği alanlardan “tarım”, “hizmetler” ve “kamu ihaleleri” ile ilgili olarak somutlaştırılabilir. Bunun için öncelikle hukuki dayanak belirlenmelidir: Buraya kadar bu alanlar açısından ortak ticaret politikasının (ABİHA md. 207) ve/veya ortaklık anlaşmasının (ABİHA md. 217) dayanak oluşturabileceği belirtilmiştir. Bununla beraber bir üst paragrafta belirtilen yerleşik içtihat hukuku dikkate alınca, hukuki açıdan, hukuki dayanaklardan birisi veya teki, tıpkı Katma Protokol’ün vaktinde Konsey tarafından bugünkü ABİHA md. 217’den (o dönemki AETA md. 218’den) hareketle uygun bulunduğu gibi,¹²⁶ bir ortaklık anlaşması çerçevesinde hareket edileceğinden,¹²⁷ yine ABİHA md. 217 olacak gözükmektedir. O hâlde “tarım”, “hizmetler” ve “kamu ihaleleri” ile ilgili olarak gümrük birliği güncellenirse hukuki dayanaklardan bir tanesi ABİHA

¹²² Marise Cremona, “Defining Competence in EU External Relations: Lessons from the Treaty Reform Process”, Alan Dashwood & Marc Maresceau, eds, *Law and Practice of EU External Relations: Salient Features of a Changing Landscape*, Cambridge University Press, Cambridge, 2011, s. 39.

¹²³ Case C-94/03 (Court of Justice) *Commission of the European Communities v Council of the European Union* [2006] ECR I-1, para 34.

¹²⁴ *Ibid*, para 35.

¹²⁵ *Ibid*, para 36.

¹²⁶ Règlement (CEE) n 2760/72 du Conseil, du 19 décembre 1972, portant conclusion du protocole additionnel ainsi que du protocole financier, signés le 23 novembre 1970, annexés à l'accord créant une association entre la Communauté économique européenne et la Turquie et relatif aux mesures à prendre pour leur entrée en vigueur [1972] OJ L 293/1.

¹²⁷ Krş. *United Kingdom v Council*, dn. 81, para 62.

md. 217 olacak gözüktüğünden Konsey usul boyunca oybirliği ile hareket edecek¹²⁸ ve Avrupa Parlamentosunun muvafakati gerekecektir.¹²⁹

Uluslararası anlaşma yöntemi bakımından usul, bir ihtimalle, uyumsuzluğa sebebiyet vererek yargı önüne de taşınabilecektir. Özellikle AB'nin yetkisinin kategorisi (münhasır mı, paylaşılan mı) ve hukuki dayanak seçimi (ABİHA md. 217 mi, bir başkası mı), söz gelimi Komisyon ile Konsey arasında veya AB üyesi devletler arasında anlaşmazlık olarak ortaya çıkarabilecektir. Bu hâlde ABAD; bir tür ön denetim olarak;¹³⁰ bir üye devletin, Avrupa Parlamentosunun, Konseyin veya Komisyonun talebi üzerine öngörülen anlaşmanın Antlaşmaların hükümlerine uygun olup olmadığı konusunda görüş verebilir. Hatta bu görüş olumsuz olursa öngörülen anlaşma, söz konusu anlaşmada veya Antlaşmalarda değişiklik yapılmadıkça yürürlüğe giremez.¹³¹

Özetle gümrük birliğini güncellemek için uluslararası anlaşma yöntemi seçilirse, tabii ki her bir konu bakımından ayrıntılı çalışmalar yapmak saklı kalmak kaydıyla, “tarım”, “hizmetler” ve “kamu ihaleleri” örnek alanlarından hareketle şu tespitler ilk bakışta söz konusu olacaktır:

(i) AB bu konuda yetkili sayılacaktır.

(ii) AB'nin bu yetkisi özellikle ABİHA md. 217 temelinde ve münhasır yetki olarak görülecektir.

(iii) Özellikle Konsey usul boyunca oybirliği ile hareket edecek, Avrupa Parlamentosunun muvafakati gerekecek ve ABAD öngörülen anlaşma ile ilgili Görüş vermeye çağrılabilir.

Peki, gümrük birliğini güncellemek için OKK yöntemi seçilirse AB o zaman nasıl bir usul izleyecektir?

Ortaklık Konseyi Kararı ile Güncelleme İhtimalindeki Usul

Gümrük birliği OKK ile güncellenecek olursa AB açısından, tıpkı uluslararası anlaşmada olduğu gibi, ilk olarak AB'nin ilgili konuya ilişkin yetkisinin varlığı ve (varsa da) kategorisi tespit edilmeli, ikinci olarak izlenecek usul ortaya konmalıdır.

¹²⁸ ABİHA md. 218(8/2. Paragraf).

¹²⁹ ABİHA md. 218(6/a(i)).

¹³⁰ Bundan başka uluslararası anlaşma tamamlandıktan sonra ilgili Konsey Kararı, iptal davasına veya yerine göre ön karar prosedürüne konu olabilecektir. Sırasıyla bkz. Opinion 3/94 (Court of Justice) *GATT - WTO - Framework agreement on bananas* [1995] ECR I-4577, para 22. ve Dirk Arts et al, *Procedural Law of the European Union*, 2d ed, Sweet & Maxwell, London, 2006, s. 409, dn. 1066.

¹³¹ ABİHA md. 218(11).

Konuyla ilgili birkaç hatırlatma ile başlamak faydalı olacaktır. Ankara Anlaşması, en azından yapıldığı tarih itibarıyla, “karma anlaşma”, yani AB ile üyesi devletler arasında paylaşılan yetki içerdiği düşünülen bir anlaşmadır. Bunun yansıması olarak¹³² Ortaklık Konseyinin iki tarafından biri Türkiye iken diğeri AB (onu temsilen Konsey ve Komisyon) ile üyesi devletlerdir.¹³³ Ortaklık Konseyi kararlarını oy birliği ile alır.¹³⁴ Bu meyanda Türkiye tek bir oyla, AB ve üyesi tüm devletler tek bir oyla temsil edilir.

Heliskoski'nin de belirttiği gibi,¹³⁵ karma anlaşmaların uygulanması yönünden, yani söz gelimi Ortaklık Konseyinin karar alımı yönünden öncelikle AB'nin ilgili konuya ilişkin yetkisinin varlığı ve kategorisi belirlenmelidir. AB'nin dış yetkisinin varlığı ve kategorisi ile ilişkili olarak bir üst başlık altında yapılan tespitler ışığında olmak üzere,¹³⁶ üç farklı ihtimal gündeme gelebilir.¹³⁷ Birincisi, AB ilgili konu yönünden hiç yetki sahibi değilse yalnızca AB üyesi devletler Ortaklık Konseyindeki “bir oyu” kullanır. İkincisi, AB ilgili konu yönünden münhasır yetki sahibiyse AB (onu temsilen Konsey ve Komisyon) o “bir oyu” kullanır. Üçüncüsü, ilgili konudaki yetki paylaşılıyorsa AB ve üyesi devletler bir arada o “bir oyu” kullanır. Bu meyanda, Heliskoski'nin de vurguladığı üzere, üye devletler, “*her zaman kendi yetkilerini Birlik hukukuna uygun biçimde kullanmakla yükümlüdür*”.¹³⁸ Bu yönden üye devletler, kısaca,¹³⁹ bir yandan ABA md. 4(3)'teki dürüst işbirliği ilkesi gereği “genel uygulanan bir gerçek işbirliği yükümlülüğü” altındayken¹⁴⁰ diğer yandan “karma anlaşmanın çerçevesi içinde yakın işbirliği yükümlülüğü” uyarınca “yetkili [Birlik] kurumlarını bilgilendirme ve o kurumlara danışma yükümlülüğü” altındadır.¹⁴¹

Peki, AB, (ister münhasır ister paylaşılan olsun) dış yetkisi içindeki bir konu ile ilgili Ortaklık Konseyi karar alırken nasıl bir usul izleyecektir?¹⁴² Bu soru, kurucu antlaşmacı kısmen yanıtlanmıştır:¹⁴³

¹³² Bu yöndeki bir başka tespit için bkz. Tezcan, dn. 22, s. 53.

¹³³ Ankara Anlaşması md. 23/1.

¹³⁴ Ankara Anlaşması md. 23/3.

¹³⁵ Joni Heliskoski, “Adoption of Positions under Mixed Agreements”, Christophe Hillion & Panos Koutrakos, eds, *Mixed Agreements Revisited: The EU and its Member States in the World*, Hart Publishing, Oxford, 2010, s. 159 (146-154).

¹³⁶ Uluslararası Anlaşma ile Güncelleme İhtimalindeki Usul, s. 8.

¹³⁷ Bu ihtimaller ile ilgili benzer tespitler için bkz. Heliskoski, dn. 135, s. 159 (146-154).

¹³⁸ *Ibid*, s. 159.

¹³⁹ Detaylı bilgi için bkz. *Ibid*, s. 154–158; 159.

¹⁴⁰ *European Commission v Kingdom of Sweden*, dn. 87, para 71.

¹⁴¹ Case C-459/03 (Court of Justice) *Commission of the European Communities v Ireland* [2006] ECR I-4635, para 179.

¹⁴² Bundan başka Ortaklık Konseyinin kendi iç işleyişi ile ilgili olarak ayrıca bkz. 1/64 sayılı OKK.

“Konsey, Komisyonun ... önerisi üzerine,¹⁴⁴ ... anlaşmayla kurulan bir organın, anlaşmanın kurumsal çerçevesini tamamlayan veya değiştiren tasarruflar hariç,¹⁴⁵ hukuki etkileri olan tasarruflar kabul etmeye davet edilmesi halinde, bu organ bünyesinde Birlik adına kabul edilecek pozisyonları belirleyen bir karar kabul eder.”¹⁴⁶

Buna ek olarak “Avrupa Parlamentosu, bu usulün tüm aşamalarında ivedilikle ve tam olarak bilgilendirilir”.¹⁴⁷ Eeckhout’un belirttiği üzere, “bu tür pozisyonlar ile ilgili AB karar alımı, bir [uluslararası] anlaşmanın tamamlanması ile aynı prosedürü takip eder, Konsey, Komisyonun ... önerisi üzerine harekete geçer”.¹⁴⁸ Buna karşın “[Avrupa Parlamentosu], danışma veya muvafakat aracılığıyla dâhil edilmemiştir”.¹⁴⁹ Ayrıca Tezcan’a göre kurumsal bir yapı öngören ortaklık anlaşmaları söz konusuysa “[AB’nin] tutumu Konsey tarafından belirlenmektedir” ve “bu noktada uluslararası anlaşmaların yapılması ve imzalanması için öngörülen prosedür geçerlidir”.¹⁵⁰

¹⁴³ ABİHA madde 218(9). Bu madde ilk olarak Amsterdam Antlaşması ile getirilmiştir. Amsterdam Antlaşması ile değişik ATA md. 300(2). Bkz. Alan Dashwood, “External Relations Provisions of the Amsterdam Treaty”, *Common Market Law Review*, Cilt: 35, 1998, s. 1025–1028. Ayrıca bkz. ve krş. Nice Antlaşması ile değişik ATA md. 300(2). Bundan başka ABAD da, Ortaklık Konseyinin kararı ile ilgili maddenin ABİHA md. 218(9) olduğunu belirtmiştir. *United Kingdom v Council*, dn. 81, para 66. Krş. Paul Craig, *The Lisbon Treaty: Law, Politics, and Treaty Reform*, Oxford University Press, New York, 2010, s. 402. (Craig’e göre ABİHA md. 218(9), “her halükarda, yalnızca, hukuki etkileri olan tasarruflar kabul etme yetkisi, ilgili uluslararası anlaşmanın orijinal hükümlerinin parçası değilse uygulanabilir”.)

¹⁴⁴ Krş. ABİHA md. 218(3). Orada “tavsiye” / “*recommendation*” terimi geçiyorken burada “öneri” / “*proposal*” terimi geçmektedir. Krş. dn. 106.

¹⁴⁵ De Baere’ye göre bu, “*sensu stricto* (dar anlamda) anayasal kararlar”ı ifade etmektedir. Geert de Baere, “EU External Action”, Catherine Barnard & Steve Peers, eds, *European Union Law*, Oxford University Press, Oxford, 2014, s. 737.

¹⁴⁶ Başka yazarlar da bu maddeyi bu şekilde kısaltmayı uygun görmüştür. Eeckhout, dn. 94, s. 208; Heliskoski, dn. 135, s. 142. Bundan başka bu madde ve “hukuki etkileri olmayan tasarruflar” bakımından durum ile ilgili tespitler için bkz. Frank Hoffmeister, “The Contribution of EU Practice to International Law”, Marise Cremona, ed, *Developments in EU External Relations Law*, Oxford University Press, Oxford, 2008, s. 48.

¹⁴⁷ ABİHA md. 218(10). Ayrıca bkz. European Parliament decision on the revision of the Framework Agreement on relations between the European Parliament and the Commission (2005/2076(ACI)) Annex (20). ABİHA md. 218(9) ve Avrupa Parlamentosu ile ilgili olarak ayrıca bkz. P J G Kapteyn et al, *The Law of the European Union and the European Communities*, Kluwer Law International, Alphen Aan Den Rijn, 2008, s. 1289.

¹⁴⁸ Eeckhout, dn. 94, s. 208.

¹⁴⁹ *Ibid.*

¹⁵⁰ Tezcan, dn. 106, s. 521.

Usul açısından uluslararası anlaşma ile OKK arasında paralellikten hareket edilirse¹⁵¹ uygulamadaki işleyiş şu şekilde gerçekleşiyor gözükmektedir:¹⁵²

(i) Konsey, müzakere talimatlarını kabul eder.¹⁵³

(ii) Komisyon, müzakereleri yürütür ve Konseye öneri götürür.

(iii) Konsey, bu öneri üzerine Birlik adına kabul edilecek pozisyonları belirler.¹⁵⁴ (Bu yönden Konsey, ABİHA md. 218(8) içindeki oylama kurallarını takip eder.¹⁵⁵)

(iv) Konsey, OKK'nın imzalanması için yetki verir.

Bu aşamalar ile ilgili detaylar için de bir üst başlık altında anlatılanlar kıyasen kullanılabilir.¹⁵⁶

Bir de, Avrupa Parlamentosu ve OKK ile ilgili bir parantez açılabilir.¹⁵⁷ Buradaki usul yönünden Avrupa Parlamentosu, “ivedilikle ve

¹⁵¹ Bu paralellik, ABİHA md. 218 içindeki “anlaşma” teriminin aslında “genel anlamda” ve “uluslararası hukuka tâbi birimlerin giriştiği ve resmi adı her ne olursa olsun, bağlayıcılığı olan her türlü taahhüdü belirtmek için” kullanılması ile desteklenebilir. Opinion 1/75 (Court of Justice) (*OECD Understanding on a Local Cost Standard*) [1975] ECR 1355, s. 1359–1360.

¹⁵² Bu arada ABİHA md. 218(9) çerçevesindeki tasarruflar kimi zaman ABAD önüne de taşınmıştır. Spesifik olarak Ortaklık Konseyi ile ilgili olup Konseyin Ortaklık Konseyinde AB adına kabul edilecek pozisyonu belirlediği Karardaki “hukuki temel seçimi” ile ilgili bir uyumsuzluk için bkz. *United Kingdom v Council*, dn. 81. Bundan başka “gerekçeli olma yükümlülüğü” ile ilgili bir karar için bkz. Case C-370/07 (Court of Justice) *Commission of the European Communities v Council of the European Union* [2009] ECR I-8917, para 37 vd. Ayrıca bkz. Opinion of Advocate General Kokott in Case C-13/07 (Court of Justice) *Commission of the European Communities v Council of the European Union* ECLI:EU:C:2010:327. Case C-246/07 (Court of Justice) *European Commission v Kingdom of Sweden* [2010] ECR I-3317, paras 108–110.

¹⁵³ Müzakere ilkeleri ile ilgili örnek olarak bkz. 2/2000 sayılı OKK Dibace (3). Ayrıca bkz. dn. 154

¹⁵⁴ Ortaklık Konseyi, AB ve “pozisyonu” ile ilgili olarak bkz. Can & Özen, dn. 22, s. 99–100; Günügür, dn. 22, s. 118. Bundan başka böyle bir “pozisyon” örneği için bkz. 2012/776/EU: Council Decision of 6 December 2012 on the position to be taken on behalf of the European Union within the Association Council set up by the Agreement establishing an association between the European Economic Community and Turkey, with regard to the adoption of provisions on the coordination of social security systems [2012] OJ L 340/19.

¹⁵⁵ *United Kingdom v Council*, dn. 81, para 66. Krş. Heliskoski, dn. 135, s. 142. (Heliskoski, herhangi bir dayanağa işaret etmeksizin Konseyin bunun için nitelikli oy çokluğu ile hareket edeceğini tespit etmiştir.)

¹⁵⁶ Uluslararası Anlaşma ile Güncelleme İhtimalindeki Usul, s. 8.

tam olarak” bilgilendirilse bile¹⁵⁸ hukuki açıdan, bağlayıcı olsun veya olmasın, herhangi bir “görüş” sunması öngörülmemiştir.¹⁵⁹ Bununla birlikte Avrupa Parlamentosu, uygulamada söz gelimi gümrük birliğinin tamamlanmasına ilişkin 1/95 sayılı OKK ile ilgili olarak (olumlu) “görüş” bildirmiştir. Reçber’in de belirttiği gibi, “bu durumu siyasi bir tercih olarak değerlendirmek gerekir”.¹⁶⁰ Başka bir ifadeyle Avrupa Parlamentosu, herhangi bir OKK ile ilgili olumsuz bir görüş bildirirse bile, en azından hukuki açıdan, bu, herhangi bir bağlayıcılık taşımayacaktır.

OKK yöntemi bakımından usul, özellikle Konseyin oylama kuralları ve Avrupa Parlamentosunun görüşü yönüyle, gümrük birliğinin güncellenmek istediği alanlardan “tarım”, “hizmetler” ve “kamu ihaleleri” ile ilgili olarak somutlaştırılabilir. Bir üst başlık altında gerekçeleriyle belirtildiği üzere,¹⁶¹ bu alanlar, ortaklık ilişkisinin derinleştirilmesini temel alacağından, çok büyük ihtimalle, “ortaklık anlaşması” (ABİHA md. 217) üzerinden ele alınacaktır. Öyleyse bu alanlar ile ilgili olarak gümrük birliği güncellenirse hukuki dayanaklardan bir tanesi veya teki, ABİHA md. 218(9)’un yanı sıra,¹⁶² ABİHA md. 217 olacaktır. Bununla birlikte burada “bir ortaklık anlaşmasının [ilk kez] tamamlanması veya böyle bir anlaşmanın kurumsal çerçevesini tamamlayan veya değiştiren bir tasarruf” söz konusu olmadığı varsayımı altında Konsey, ABİHA md. 218(8)’in birinci paragrafı ile birlikte ABİHA md. 218(9) gereği nitelikli çoğunluk ve Avrupa Parlamentosunun muvafakati olmaksızın hareket edecektir.¹⁶³

OKK yöntemi bakımından usul, bir ihtimalle, uyuşmazlığa sebebiyet vererek yargı önüne de taşınabilecektir. Özellikle AB’nin yetkisinin kategorisi (münhasır mı, paylaşılan mı) ve hukuki dayanak seçimi (ABİHA md. 217 mi, bir başkası mı), söz gelimi Komisyon ile Konsey arasında veya AB üyesi devletler arasında anlaşmazlık olarak ortaya çıkarabilecektir.

¹⁵⁷ Konuyla ilgili genel bir çalışma için bkz. Nanette A Neuwahl, “The European Parliament and Association Council Decisions: The example of Decision 1/95 of the EC/Turkey Association Council”, *Common Market Law Review*, Cilt: 33, Sayı: 1, 1996, s. 51–68.

¹⁵⁸ ABİHA md. 218(10). ABİHA md. 218(9) ve Avrupa Parlamentosu ile ilgili olarak ayrıca bkz. Kapteyn et al, dn. 147, s. 1289.

¹⁵⁹ *United Kingdom v Council*, dn. 81, para 66. Benzer bir tespit için ayrıca bkz. Lenaerts & Nuffel, dn. 93, s. 1032.

¹⁶⁰ Kamuran Reçber, “Türkiye-Avrupa Birliği İlişkilerine Hukuksal Bir Bakış”, *İş, Güç Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi*, Cilt: 4, Sayı: 2, 2002, online: <<http://www.isgucdergi.org/?p=article&id=57&cilt=4&sayi=2&yil=2002>>.

¹⁶¹ “Uluslararası Anlaşma ile Güncelleme İhtimalindeki Usul”, sonndan bir önceki paragraf.

¹⁶² Koutrakos, dn. 86, s. 156.

¹⁶³ Bkz. ve krş. *United Kingdom v Council*, dn. 81, para 66. *United Kingdom v Council*, dn. 80, paras 97, 123.

ABAD, bu ihtimal altında da Görüş verebilecek gözükmektedir.¹⁶⁴ Zira ABAD'a göre bu bakımdan “anlaşma” ifadesi,¹⁶⁵ “genel anlamda” ve “uluslararası hukuka tâbi birimlerin giriştiği ve resmi adı her ne olursa olsun bağlayıcılığı olan her türlü taahhüdü belirtmek için” kullanılmaktadır.¹⁶⁶ Bilindiği kadarıyla ABAD, bugüne kadar böyle bir OKK öncesinde “Birlik adına kabul edilecek pozisyonları belirleyen bir karar” ile ilgili Görüş vermemişse de, “anlaşma” ifadesinin “resmi adı her ne olursa olsun” “bağlayıcılığı olan” “her türlü taahhüt” olarak anlaşıldığından hareketle, ileride böyle bir Görüş verme ihtimali var gözükmektedir.¹⁶⁷

Özetle gümrük birliğini güncellemek için OKK yöntemi seçilirse, tabii ki her bir konu bakımından ayrıntılı çalışmalar yapmak saklı kalmak kaydıyla, “tarım”, “hizmetler” ve “kamu ihaleleri” örnek alanlarından hareketle şu tespitler ilk bakışta söz konusu olacaktır:

(i) AB bu konuda yetkili sayılacaktır.

(ii) AB'nin bu yetkisi özellikle ABİHA md. 217 temelinde ve münhasır yetki olarak görülecektir.

(iii) Özellikle Konsey usul boyunca nitelikli çoğunluk ile hareket edecek, Avrupa Parlamentosunun muvafakati gerekmeyecek ve ABAD öngörülen anlaşma ile ilgili Görüş vermeye çağrılabilir gözükmektedir.

Sonuç

Türkiye ile AB arasındaki gümrük birliği, üzerinden yaklaşık yirmi yıl geçtiği şu noktada, güncellenmek adına resmi müzakerelere konu olacaktır. Bu arka planda bu çalışma, özellikle AB tarafı söz konusu olduğunda, bu güncellenmenin olası yöntemi ve seçilecek yöntemin usulü ile ilgili bilgileri ortaya koymuştur. Kısaca, gümrük birliği güncellenmek istenirse bu, hukuki açıdan iki yöntemle, yani OKK veya uluslararası anlaşma ile gerçekleştirilebilecek ve AB, gümrük birliği OKK ile güncellenirse başka, bir uluslararası anlaşma ile güncellenirse başka usul takip edecektir.

Yöntem söz konusu olduğunda OKK yöntemi ile uluslararası anlaşma yöntemi, birbirlerine nazaran kimi avantaj ve dezavantajlara sahip gözükmektedir. Birincisi, OKK, uygulama açısından zorluk teşkil etmekte

¹⁶⁴ Bundan başka ihtimaller için bkz. ve krş. dn. 130.

¹⁶⁵ Krş. ABİHA md. 219. Bu madde “resmi anlaşma” ifadesine yer verse bile bu, ayrı bir anlaşma kategorisi olarak kabul görmemektedir. Bkz. Lenaerts & Nuffel, dn. 93, s. 1026, dn. 2.

¹⁶⁶ (*OECD Understanding on a Local Cost Standard*), dn. 151, s. 1359–1360. Krş. Case C-233/02 (Court of Justice) *French Republic v Commission of the European Communities* [2004] ECR I-2759, para 45.

¹⁶⁷ ABİHA md. 218(11).

olan “oybirliği” ile alınacak bir karara ihtiyaç gösterse de uluslararası anlaşma, tıpkı OKK gibi, “uzlaşma” (“oybirliği”) gerektirmesinin yanı sıra bir de “onay” sürecine tâbi tutulacaktır. Dolayısıyla OKK, alınacak bir karar ile birlikte yürürlük kazanabilecekken bir uluslararası anlaşma, zorlu olabilecek onay süreçlerinin ardından muhtemelen çok daha geç yürürlüğe girebilecektir. Buna karşın ikincisi, AB açısından OKK ile uluslararası anlaşmanın hukuki etkileri (hemen hemen) aynı olsa bile Türkiye açısından OKK, uluslararası anlaşmanın aksine, tek başına doğrudan bağlayıcı etkiye sahip olmayacak gözükmektedir.¹⁶⁸ İşte yöntem seçimi, bu avantajlar ve dezavantajlar çerçevesinde yapılacaktır.

AB açısından usul söz konusu olduğunda OKK yöntemi ile uluslararası anlaşma yöntemi, birbirlerine nazaran kimi benzerlikler ve farklılıklar göstermektedir.¹⁶⁹ Birincisi, ister uluslararası anlaşma yöntemi ister OKK yöntemi seçilsin, bir konu ile ilgili olarak AB’nin yetkisinin varlığı ve (varsa da) kategorisi ilk planda tespit edilmeyi bekleyecektir. Bu yönden yetkinin münhasır mı, yoksa paylaşılan mı olduğu, gerek hukuki gerek siyasi birtakım tartışmalara konu olabilecek olup özellikle konu bazında ve ayrıca detaylı biçimde ele alınmayı gerektirmektedir. İkincisi, yetki varsa kategorisi münhasır da olsa, paylaşılan da olsa bu kez usul açısından seçilen yöntem belirleyici olacaktır. OKK yöntemi bakımından Konseyin usul boyunca izleyeceği oylama kuralları (nitelikli çoğunluk?) öne çıkacak, ancak Avrupa Parlamentosu (bu usulün bir parçası olarak) herhangi bir görüş sunamayacaktır. Buna karşın uluslararası anlaşma yöntemi bakımından Konseyin usul boyunca izleyeceği oylama kurallarının (oybirliği?) yanı sıra Avrupa Parlamentosunun anlaşma akdedilmeden önce sunacağı görüş de (muvafakat?) önem taşıyacaktır. İşte yöntem seçimi ile bağlı usul, bu benzerlikleri ve farklılıkları temelinde, gerek Türkiye gerek AB açısından kimi avantajlar ve dezavantajlar getirecek ve bu da ilgili yöntem seçiminde kuşkusuz dikkate alınacaktır.

Bu değerlendirmeler ışığında Türkiye açısından en uygun yol, özellikle birtakım AB üyesi devletin Türkiye karşısındaki olası negatif tutumları hesaba katılırsa, hukuken ve siyaseten mümkün olduğu ölçüde, OKK yöntemi ve böylece AB açısından salt Konseyin nitelikli çoğunluk ile karar almasının sağlanması olarak gözükmektedir.

¹⁶⁸ Bu meyanda Arat’a göre “[OKK’nın] bağlayıcı etkisi bakımından Türkiye ile [AB] üyesi devletler arasında, bu devletler aleyhine bir dengesizlik vardır” ve “bu dengesizlik zaman zaman [AB] tarafının bazı konuların Ortaklık Konseyi kararlarına bağlanmasına karşı çıkmalarına dahi neden olmaktadır”. Arat, dn. 2, s. 597–598.

¹⁶⁹ Buradakilere ek olarak ABAD, uluslararası anlaşma yöntemi seçilirse o anlaşma akdedilmeden evvel, talep üzerine o anlaşmanın Antlaşmalara uygunluğunu denetleyebilecek olup OKK yöntemi seçilirse de “anlaşma” teriminin “geniş” anlamından hareketle (dn. 151.) bu denetimi yine yapabilecek gözükmektedir.

Kaynakça**Mahkeme Kararları**

- Opinion 1/75 (Court of Justice) (*OECD Understanding on a Local Cost Standard*) [1975] ECR 1355.
- Case 74/76 (Court of Justice) *Iannelli & Volpi SpA v Ditta Paolo Meroni* [1977] ECR 557.
- Case 106/77 (Court of Justice) *Amministrazione delle Finanze dello Stato v Simmenthal SpA* [1978] ECR 629.
- Case 157/86 (Court of Justice) *Mary Murphy and Others v An Bord Telecom Eireann* [1988] ECR 673.
- Case C-192/89 (Court of Justice) *Sevince v Staatssecretaris van Justitie* [1990] ECR I-3461.
- Opinion 1/94 (Court of Justice) *Competence of the Community to conclude international agreements concerning services and the protection of intellectual property* [1994] ECR I-5267.
- Case C-327/91 (Court of Justice) *French Republic v Commission of the European Communities* [1994] ECR I-3641.
- Opinion 3/94 (Court of Justice) *GATT - WTO - Framework agreement on bananas* [1995] ECR I-4577.
- Opinion 2/94 (Court of Justice) *Re the Accession of the Community to the European Human Rights Convention* [1996] ECR I- 1759.
- Joined cases C-178/94, C-179/94, C-188/94, C-189/94 and C-190/94 (Court of Justice) *Erich Dillenkofer, Christian Erdmann, Hans-Jürgen Schulte, Anke Heuer, Werner, Ursula and Trosten Knor v Bundesrepublik Deutschland* [1996] ECR I-4845.
- Case C-233/02 (Court of Justice) *French Republic v Commission of the European Communities* [2004] ECR I-2759.
- Case C-94/03 (Court of Justice) *Commission of the European Communities v Council of the European Union* [2006] ECR I-1.
- Case C-459/03 (Court of Justice) *Commission of the European Communities v Ireland* [2006] ECR I-4635.
- Case C-370/07 (Court of Justice) *Commission of the European Communities v Council of the European Union* [2009] ECR I-8917.
- Case C-246/07 (Court of Justice) *European Commission v Kingdom of Sweden* [2010] ECR I-3317.
- Case C-246/07 (Court of Justice) *European Commission v Kingdom of Sweden* [2010] ECR I-3317.

- Joined Cases C-468/10 and C-469/10 (Court of Justice) *Asociación Nacional de Establecimientos Financieros de Crédito (ASNEF) (C-468/10), Federación de Comercio Electrónico y Marketing Directo (FECEMD) (C-469/10) v Administración del Estado* [2011] ECR I-12181.
- Case T-331/11 (General Court) *Leonard Besselink v Council of the European Union* [2013] ECLI:EU:T:2013:419.
- Case C-81/13 (Opinion of Advocate General Kokott) *United Kingdom v Council* [2014] ECLI:EU:C:2014:2114.
- Case C-81/13 (Court of Justice) *United Kingdom v Council* [2014] ECLI:EU:C:2014:2449.
- Case C-28/12 (Court of Justice) *European Commission v Council of the European Union* [2015] ECLI:EU:C:2015:282.
- Case C-13/07 (Court of Justice) *Commission of the European Communities v Council of the European Union* ECLI:EU:C:2010:327.

Kitaplar

- Akçay, Belgin & Sinem Akgül Açıkmeşe, eds. *Yarım Asrın Ardından Türkiye - Avrupa Birliği İlişkileri*, Turhan Kitabevi, Ankara, 2013.
- Arts, Dirk et al. *Procedural Law of the European Union*, 2d ed, Sweet & Maxwell, London, 2006.
- Bilici, Nurettin. *Avrupa Birliği ve Türkiye*, 6th ed, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2013.
- Bozkurt, Enver, Mehmet Özcan & Arif Köktaş. *Avrupa Birliği Hukuku*, 6th ed, Yetkin Yayıncılık, Ankara, 2012.
- Can, Hacı & Çınar Özen. *Türkiye-Avrupa Topluluğu Ortaklık Hukuku*, Gazi Kitabevi, Ankara, 2005.
- Chalmers, Damian, Gareth Davies & Giorgio Monti. *European Union Law*, 2d ed, Cambridge University Press, Cambridge, 2010.
- Craig, Paul. *The Lisbon Treaty: Law, Politics, and Treaty Reform*, Oxford University Press, New York, 2010.
- Eeckhout, Piet. *EU External Relations Law*, 2d ed, Oxford University Press, Oxford, 2012.
- Günuğur, Haluk. *Türkiye-Avrupa Birliği İlişkileri*, Avrupa Ekonomik Danışma Merkezi, Ankara, 2008.
- Hartley, Trevor. *The Foundations of European Union Law*, 8th ed, Oxford University Press, Oxford, 2014.

- Holdgaard, Rasmussen. *External Relations Law of the European Community: Legal Reasoning and Legal Discourses*, Kluwer Law International, the Netherlands, 2008.
- Kapteyn, P J G et al. *The Law of the European Union and the European Communities*, Kluwer Law International, Alphen Aan Den Rijn, 2008.
- Karluik, Rıdvan. *Avrupa Birliği ve Türkiye*, 7th ed, Beta Yayıncılık, İstanbul, 2003.
- Klamert, Marcus. *The Principle of Loyalty in EU Law*, Oxford University Press, United Kingdom, 2014.
- Koutrakos, Panos. *EU International Relations Law*, 2d ed, Hart Publishing, Oxford, 2015.
- Lenaerts, Koen & Piet Van Nuffel. *Constitutional Law of the European Union*, 3d ed, Sweet & Maxwell, London, 2010.
- Özcan, Mehmet et al. *Bundan Sonrası: Senaryo Analizleriyle Türkiye - AB İlişkileri*, USAK Yayınları, Ankara, 2010.
- Özen, Çınar. *Türkiye-Avrupa Topluluğu Gümrük Birliği ve Tam Üyelik Süreci Üzerine Etkileri*, Ceylan Kitabevi, İzmir, 2002.
- Reçber, Kamuran. *Türkiye - Avrupa Birliği Ortaklık Hukuku*, Dora Yayıncılık, Bursa, 2016.
- Rosas, Allan & Lorna Armati. *EU Constitutional Law: An Introduction*, 2d ed, Hart Publishing, Oxford, 2012.
- Tezcan, Ercüment. *Avrupa Birliği Komisyonu*, Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kurumu, Ankara, 2007.
- Vooren, Dr Bart Van & Ramses A Wessel. *EU External Relations Law: Text, Cases and Materials*, Cambridge University Press, Cambridge, 2014.

Makaleler ve Kitap Bölümleri

- Akman, Sait M. “Türkiye - Avrupa Birliği Gümrük Birliği İlişkisi ve Ortak Dış Ticaret Politikası”, Belgin Akçay & Sinem Akgül Açıkmeşe, eds, *Yarım Asrın Ardından Türkiye - Avrupa Birliği İlişkileri*, Turhan Kitabevi, Ankara, 2013.
- Arat, Tuğrul. “Avrupa Birliği ile Türkiye Arasındaki İlişkiler ve Gümrük Birliğinin Yeri”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt: 44, 1995.
- Arat, Tuğrul & Sanem Baykal. “AB’yle İlişkiler”, Baskın Oran, ed, *Türk Dış Politikası: Cilt II: 1980-2001*, 9th ed, İletişim Yayınları, İstanbul, 2006.
- Arat, Tuğrul & Sanem Baykal. “AB’yle İlişkiler”, Baskın Oran, ed, *Türk Dış Politikası: Cilt III: 2001-2012*, 1st ed, İletişim Yayınları, İstanbul, 2013.
- Arat, Tuğrul & Çağrı Erhan. “AET’yle İlişkiler”, Baskın Oran, ed, *Türk Dış Politikası: Cilt I: 1919-1980*, 12th ed, İletişim Yayınları, İstanbul, 2006.

- Arat, Tuğrul & Çağrı Erhan. “AT’yle İlişkiler”, Baskın Oran, ed, *Türk Dış Politikası: Cilt II: 1980–2001*, 9th ed, İletişim Yayınları, İstanbul, 2006.
- Baere, Geert de. “EU External Action”, Catherine Barnard & Steve Peers, eds, *European Union Law*, Oxford University Press, Oxford, 2014.
- Başlar, Kemal. “Gümrük Birliği ‘Anlaşması’nın (1/95 sayılı Ortaklık Konseyi Kararı’nın) Hukuksal Niteliği”, *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi*, Cilt: 4, Sayı: 1, 2004.
- Can, Hacı. “Türkiye - Avrupa Topluluğu Ortaklık İlişkisinin Hukuki Çerçevesi”, *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi*, Cilt: 3, Sayı: 1, 2003.
- Cremona, Marise. “Defining Competence in EU External Relations: Lessons from the Treaty Refom Process”, Alan Dashwood & Marc Maresceau, eds, *Law and Practice of EU External Relations: Salient Features of a Changing Landscape*, Cambridge University Press, Cambridge, 2011.
- Damlacı, Cemalettin. “Yeni Nesil Serbest Ticaret Anlaşmalarının Türkiye - AB Gümrük Birliği İlişkisine Etkisi”, Belgin Akçay, ed, *Türkiye - AB İlişkileri: Yeni Gündem*, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2014.
- Dashwood, Alan. “External Relations Provisions of the Amsterdam Treaty”, *Common Market Law Review*, Cilt: 35, 1998.
- Heliskoski, Joni. “Adoption of Positions under Mixed Agreements”, Christophe Hillion & Panos Koutrakos, eds, *Mixed Agreements Revisited: The EU and its Member States in the World*, Hart Publishing, Oxford, 2010.
- Hoffmeister, Frank. “The Contribution of EU Practice to International Law”, Marise Cremona, ed, *Developments in EU External Relations Law*, Oxford University Press, Oxford, 2008.
- Kabaalioglu, Haluk. “Completion of the Customs Union and the Accession of Turkey to the European Union”, *The European Union in a Changing World – L’Union Européenne dans un Monde en Transformation, A Selection of Conference Papers*, European Commission DG X, ECSA European Community Studies Association, Office for Official Publications of the European Communities, Luxembourg, 1998.
- Mögele, Rudolf. “Art. 310 EGV”, Rudolf Streinz, ed, *EUV/EGV Vertrag über die Europaeische Union und Vertrag zur Gründung der Europaeischen Gemeinschaft*, Verlag C. H. Beck, München, 2003.
- Neuwahl, Nanette A. “The European Parliament and Association Council Decisions: The example of Decision 1/95 of the EC/Turkey Association Council”, *Common Market Law Review*, Cilt: 33, Sayı: 1, 1996.
- Özkan, Işıl. “Türk Vatandaşlarının Avrupa Ülkelerine Giriş Hakkı ve Vize Sorunu”, *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt: 9, 2007.

- Peers, Steve. “Living in Sin: Legal Integration Under the EC-Turkey Customs Union”, *European Journal of International Law*, Cilt: 7, Sayı: 4, 1996.
- Reçber, Kamuran. “Türkiye-Avrupa Birliği İlişkilerine Hukuksal Bir Bakış”, *İş, Güç Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi*, Cilt: 4, Sayı: 2, 2002, online: <<http://www.isgucdergi.org/?p=article&id=57&cilt=4&sayi=2&yil=2002>>.
- Smyth, Ivan. “Mixity in Practice - A Member State Practitioner’s Perspective”, Christophe Hillion & Panos Koutrakos, eds, *Mixed Agreements Revisited: The EU and its Member States in the World*, Hart Publishing, Oxford, 2010.
- Tezcan, Ercüment. “Türkiye - Avrupa Birliği İlişkilerinin Ortaklık Boyutu: Hukuki Çerçeve”, Belgin Akçay & Sinem Akgül Açıkmeşe, eds, *Yarım Asrın Ardından Türkiye - Avrupa Birliği İlişkileri*, Turhan Kitabevi, Ankara, 2013.

